



37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar



Állam- és Jog-
tudományi Szekció

**Történeti alkotmányunk ma – a történeti alkotmány idő- és
funkcióbeli határai, valamint helye az Alaptörvény egyedi
alkotmányos rendszerében**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024/10/30

NYILATKOZAT
mesterséges intelligencia használatáról

A dolgozat megírása során mesterséges intelligenciát **nem használtam**.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma	4
A történeti alkotmány fogalma	5
IDŐ- ÉS FUNKCIÓBELI HATÁROK	8
<i>A történeti alkotmány felfüggesztése és az 1946. évi I. törvényhez kapcsolódó alkotmányos rendszer</i>	8
<i>Mit takar a felfüggesztés? – anyagi és alaki jogfolytonosság történelmi példákon keresztül</i>	9
<i>A felfüggesztés időpontja a Nemzeti Hitvallás és az alkotmánybíróági gyakorlat alapján</i>	11
<i>Az 1946. évi I. törvény és annak történetisége</i>	13
<i>Feléléadás</i>	19
<i>A történeti alkotmány adaptivitása</i>	22
<i>Adaptivitás a kartális alkotmányok előtt</i>	22
<i>Adaptivitás és fejlődés a mai alkotmányos rendszerben</i>	25
HELY AZ ALAPTÖRVÉNY EGYEDI ALKOTMÁNYOS RENDSZERÉBEN	27
<i>A történeti alkotmány mai létjogosultsága</i>	27
<i>A kartális alkotmányt létrehozó alkotmányozó hatalom és a történeti alkotmány</i>	27
<i>Lehetséges vívmány-kijelölési szempontok</i>	28
<i>A vívmányok a két alkotmány kapcsolatában</i>	31
<i>Párhuzamos alkotmány?</i>	31
<i>Örökkévalósági klauzula?</i>	32
<i>Értelmezési eszköz?</i>	34
<i>Az Alkotmánybíróság alkalmazásában</i>	37
Összegzés	38
IRODALOMJEGYZÉK	39

„Némileg Molière polgárához hasonlóan, aki egy szép napon ráébredt arra, hogy „prózában” beszél, a nemesség Montesquieu-t olvasva fedezte fel, hogy alkotmánya van, amely ősi privilégiumait, mentességeit, az ország valamennyi szokását egybefoglalja.”¹

Bevezetés

Magyarország az állami lét kezdeteitől egészen a XX. század közepéig szinte kizárólag történeti alkotmánnyal² rendelkezett. E hosszú évszázadok alatt a magyar alkotmány egyszer sem került egyetlen egységes szerkezetű, zárt rendszert alkotó dokumentumban meghatározásra, rendelkezései organikusan, a történelmi fejlődés hol nyugodtabb, hol viharosabb hullámai között alakultak. Ezen alkotmányt a XVIII. századig³ nevén sem nevezték, mégis fennállt. A XX. század közepén ezen megszokott alkotmányfejlődés megszakadt, történeti alkotmányunk alkalmazása pedig explicite legközelebb az Alaptörvény elfogadásának előkészületekor, illetve a kész charta szövegében merült fel.

Nem véletlen az alkotmányfejlődési fordulat időpontjának – egyelőre – tág megfogalmazása, hiszen a történeti alkotmány felfüggesztésének, illetve feléledésének időpontja – már amennyiben mindkettőt megtörténtnek tekintjük – vita tárgya a szakirodalomban, csakúgy, mint a joggyakorlatban.

Az Alaptörvény preambuluma és R) cikk 3) bekezdése következtében a történeti alkotmány és annak alkotmánytörténeti kutatása olyan eredményekkel szolgálhat, amelyek aktuális alkotmányjogi szempontból is kiemelt jelentőséggel bírhatnak. Az alkotmánytörténet tehát aktuális jogi eszközzé is vált. Így a történeti alkotmány modern kori alkotmányfejlődésben betöltött szerepének elemzése során elkerülhetetlen annak az Alaptörvény által kialakított alkotmányos rendszerben elfoglalt helyét is megállapítani, hiszen ezen jelen alkotmányos helyzet mind Magyarország alkotmánytörténetében, mind világszinten egyedi alkotmányos konstrukciónak számít.

¹ PÉTER László: Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790-1990. *Holmi*, 1991. 11. sz. 1521. o.

² Bár meggyőző érvek szólnak amellett, hogy a kartális alkotmány ellentétpárjára a történeti helyett a történelmi alkotmány kifejezést használjuk, dolgozatomban, mivel az Alaptörvény is így hivatkozik rá, a történeti alkotmány kifejezést fogom használni. vö. pl.: STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó 14-18. o.

³ ekkortól tekinthető modern értelemben vett alkotmánynak is

Dolgozatomban elsőként a történeti alkotmány XX. és XXI. századi időbeli határait igyekszem meghatározni, figyelemmel a történelmi események alkotmányjogi implikációira, a kortársak és az utókor értékelésére, a történeti alkotmány alapvető tulajdonságaira, valamint az alkotmánybíróági gyakorlatra. Ezt követően a történeti alkotmány egyik jellegadó tulajdonságából következő funkcionális szerepét, és annak kihasználhatóságát térképezem fel. Végül, de nem utolsó sorban pedig a történeti alkotmány Alaptörvényhez való viszonyának kérdése következik.

E három témakör, habár elméleti síkon szépen elhatárolható, egymással minden irányban szoros összefüggésben áll, és együttesen rámutatnak a történeti alkotmány változó szerepeire és létállapotaira.

Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma

Ahhoz, hogy történeti alkotmányunk jelenkori magyar alkotmányfejlődésben betöltött szerepét meg tudjuk határozni, először azt kell megállapítani, hogy mi maga a történeti alkotmány. Ehhez azonban újabb kérdés merülhet fel: mit is nevezünk alkotmánynak, illetve alkotmányosságnak?

Tág értelemben az alkotmány egy adott állami berendezkedés, államhatalom szervezetének, jogi keretrendszerének szabályozására szolgáló alaptételek összessége⁴. E definíció alapján azonban minden államnak van alkotmánya⁵, hisz minden (nem bukott) államnak van valamiféle államszervezete. Ez esetben viszont miért tartunk egyes államokat, államkoncepciókat alkotmányosnak, másokat pedig miért nem?

Az alkotmányosság és ezzel az alkotmány szűkebb fogalma körülhatárolásának jó kiindulópontja lehet a történelmi abszolút és alkotmányos államberendezkedések (főként monarchiák) összehasonlítása. E két típus között az elkülönítő jellemző az uralkodói hatalom terjedelme. Míg az abszolút államban az uralkodó kezében összpontosul a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltatási hatalom is, amelyekkel korlátozás nélkül élhet, az alkotmányos államban az uralkodói hatalom korlátozása jelenik meg.⁶ Ez a hatalomkorlátozás – attól függően, hogy melyik kort vizsgáljuk - megjelenhet bizonyos szintű

⁴ NAGY Ernő: Alkotmány I. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon, I. kötet*. Budapest, 1898. Pytheas, 206. o.

⁵ NAGY 1898. 206. o.

⁶ SZALMA József: A történeti alkotmány és a sarkalatos törvények. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017. 2. sz. 27. o.

hatalommegosztásban (pl. törvényhozási hatalom megosztása egy rendi parlamenttel)⁷ vagy akár több garanciális jellegű szabályban is. E megkülönböztető jelleg alapján egy politikai rendszer attól válik alkotmányossá, hogy valamilyen formájú (leginkább alkotmány általi⁸) hatalomkorlátozás jellemzi.⁹

A XIX. század végén hasonlóan, ám jobban kifejtve, további materiális tartalmat adva neki, határozta meg a fogalmat Nagy Ernő is, aki az alkotmányos államok definiálása során az államhatalom törvények (vagy szokásjog) általi önkorlátozását, a polgárok szabadságának ez úton való biztosítását, az adott állam népének vagy annak politikai elemének közhatalom gyakorlásában való részvételét és a hatalommegosztást hangsúlyozta¹⁰. Ma is hasonló tartalmi kritériumok fogalmazódnak meg az alkotmányosság és az annak alapját képező alkotmány tekintetében: az alkotmány lefekteti a közhatalom gyakorlásának szabályait és korlátait, biztosítja a törvény uralmát, a hatalommegosztást, a hatalmi ágak elválasztását, az állampolgárok közhatalomban való részvételét, és szabályozza alapvető jogait¹¹ (ez utóbbi tekinthető a „polgárok szabadságának biztosítása” kritérium továbbfejlődésének). Ezen tartalmi sajátosságokon túl az alkotmány – ahogy az Hans Kelsen óta a kontinentális jogrendszerekben széles körben elfogadott – az alapnorma, az egész jogrendszer alapja, a jogforrási hierarchia csúcsán helyezkedik el, más jogi normákkal szemben primátusa van, és minden jogi norma rá vezethető vissza.¹² E funkciók ellátásához pedig elengedhetetlen továbbá a normatív jelleg, tehát a jogi kötőerő¹³, melynek biztosítója a kikényszeríthetőség.

A történeti alkotmány fogalma

A XVIII. század végétől a fent taglalt jellemzőkkel rendelkező hatalomkorlátozó szabályok több esetben már kartális alkotmány formáját is öltik. Ezen alkotmányforma egy (vagy néha több) konkrétan meghatározott írott jogi dokumentumba foglalt alapnorma.¹⁴

⁷ SZALMA 2017. 27-28. o.

⁸ FÖLDI András - KELEMEN Miklós - KISTELEKI Károly - MÁRKUS Eszter - RIGÓ Balázs - SIKLÓSI Iván: *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, 2022. ELTE Eötvös Kiadó, 155-156. o.

⁹ vö.: SZALMA 2017. 27.o.

¹⁰ NAGY 1898. 206.o.

¹¹ LAMM Vanda (szerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, 2009. Complex Kiadó, 29., 34-35. o. és BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányos tanok I.* Budapest, 2018. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 15. o.

¹² KELSEN, Hans: *Tiszta jogtan*. Ford. BIBÓ István. Budapest, 1988. Bibó István Szakkollégium, 35., 41- 42. o.

¹³ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o.

¹⁴ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o.

A kartális alkotmányok megjelenése és a modern alkotmányosság előtti időszakban a legtöbb alkotmányosnak nevezhető államban történeti alkotmányok voltak jelen.¹⁵ A történeti alkotmány egy ország történelme során létrejött, különböző korokból származó alkotmányos szabályok, tehát sarkalatos törvények, szokásjogi normák és a jogtudomány által lefektetett elvek összessége.¹⁶ Egyes országokban - ilyen például Nagy-Britannia és Magyarország - a történeti alkotmány tovább élt a kartális alkotmányok tömeges megjelenését követően is.

A történeti alkotmány fontos jellemzője, hogy a történelmi fejlődés során organikusan alakul,¹⁷ nem köthető a létrehozása egy adott időpillanathoz. Ebből következik, hogy nem statikus, egyes korok új felfogásaival, az alapvető alkotmányos identitás, kultúra változásával a történeti alkotmány is megváltozhat vagy kiegészülhet. Az organikus fejlődés tételéből következik ugyanakkor az is, hogy a módosulása általában nem egyik pillanatról a másikra történik. A történeti alkotmányban ugyanis értelemszerűen a kartális alkotmánynál jóval nagyobb szerepe van a szokásjogi normáknak (bár sokszor e szabályok írott, „jogszabály formájú” alakzatban léteznek, amelyek ellenben nem szabályszerűen kihirdetett törvények – ilyen például a Tripartitum), ezen normák pedig olyan mélyen beleivódnak az adott nemzet alkotmányos identitásába, kultúrájába, hogy megváltoztatásuk csak jelentős paradigmaváltással vagy nagyon hosszú idő alatt lehetséges. E tulajdonságból adódik e normák alkotmányos „kútfő”¹⁸ jellege is, hiszen – mint ahogy az az angolszász típusú, történeti alkotmányon alapuló rule of law felfogásban is tetten érhető – egyes alapvető szabályok megváltoztatásához adott esetben nem elegendő egy azzal ellentétes jogszabály meghozatala, mivel az a társadalom köréből akkora ellenállást váltana ki, hogy az adott alkotmányos normával ellentétes jogszabály végrehajthatatlan lenne.¹⁹ Ezen megállapítás másik oldala pedig az, hogy a társadalom szívesebben, önként követi az organikusan fejlődött normákat²⁰. Ezen összefüggés szerint egy szabályos, pozitív törvény is úgy tud tartósan a történeti alkotmányt alkotó sarkalatos törvénnyé válni, hogy annak rendelkezései az alkotmányos kultúrába, illetve az alkotmányos identitásba

¹⁵ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o.

¹⁶ HORVÁTH Attila: Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga, mint történeti alkotmányunk vívmánya. In MEZEY Barna (szerk.): *Az aranybulla a jogtörténetében*. Budapest, 2022. Mádl Ferenc Intézet, 103. o. és BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o.

¹⁷ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o.

¹⁸ RÉCSI Emil: *Magyarország közigazgatási joga, amint 1848-ig s 1848-ban fennállott*. Buda-Pest, 1861. Pfeifer Ferdinánd 4-6. o.

¹⁹ vö.: DICEY, Albert Venn: *The law of the Constitution*. Oxford, 2013. Oxford University Press, 51-214. o.

²⁰ vö.: FERDINANDY Gejza: *Magyarország közigazgatási joga (alkotmányjog)*. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond, 4. o.

mélyen beleivódnak. A folyamatos változások közepette tehát a kontinuitás kiemelt szerephez jut.²¹

A sarkalatos törvények a magyar történeti alkotmány különösen hangsúlyos elemei. A sarkalatos törvények (leges cardinales) sarkalatos jellege nem a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyükből avagy különös eljárásban történő elfogadásukból,²² hanem tartalmukból adódik.²³ Több szerző nézete szerint sarkalatosnak tekinthetők azon törvények, amelyek magukba foglalják az alkotmány elveit, vagy az államszervezet felépítését, működését szabályozzák.²⁴ Az ilyen sarkalatos törvényekből azok tudnak tartósan, tehát igazán a történeti alkotmány részévé válni, amelyek az addigi felfogáshoz képest merőben új, tartós értékeket alakítottak ki, különösen abban az esetben, hogyha történelmi sorsfordulókon jönnek létre,²⁵ és ennek következtében a későbbiekben szervesen áthatják a magyar alkotmányos identitást. Ezen törvények mentén, újabb egymásra épülő törvényekkel fejlődik szervesen a történeti alkotmány.²⁶

Fontos megjegyezni, hogy történeti alkotmány a modern korban az alkotmányosság materiális követelményeinek fennállása hiányában nem képzelhető el. Azok nélkül ugyanis lehetetlen bármilyen hatalomkorlátozó norma követése, különösen önkéntesen az államhatalom részéről. Ez értelemszerű, hiszen az alkotmányosság maga testesíti meg a történeti alkotmány központi alaptételeit. Ebből következően egyes szerzők – a magyar történeti alkotmány ősiségét alátámasztandó – a hatalommegosztás kezdetleges elemeit már a honfoglaláskori vezérválasztásban is felfedezni vélik.²⁷

²¹ BALOGH Elemér: Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In RÉVÉSZ Béla (szerk.): „*Most megint Európában vagyunk...*” Szabó József emlékkönyv. Szeged, 2014. Pólay Elemér Alapítvány 28-29. o.

²² NACSA Mónika: Az alaptörvényekről a történeti alkotmány időszakában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012. 3. sz. 44-45. o.

²³ HORVÁTH 2022. 105.o.

²⁴ HORVÁTH 2022. 105.o

²⁵ SZALMA 2017. 28-30. o.

²⁶ MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. Budapest, 1926. Danubia, 347-348. o.

²⁷ ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése. *Magyar Szemle*, 2002. 3-4. sz. 31-32. o.

IDŐ- ÉS FUNKCIÓBELI HATÁROK

A történeti alkotmány felfüggesztése és az 1946. évi I. törvényhez kapcsolódó alkotmányos rendszer

Mint azt fentebb is említettem, Magyarországon jóval a kartális alkotmányok megjelenése után is tovább élt a történeti alkotmány. Az Alaptörvény Preambuluma és R) cikkének (3) bekezdése alapján ma is - habár nem olyan szerepben, mint a magyar történelem kartális alkotmány nélküli koraiban – jogforrásnak tekinthető. Ezzel kapcsolatban, a jogfolytonosság kiemelésének céljával, a Nemzeti Hitvallás kimondja, hogy „[n]em ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését”.

Az el nem ismert felfüggesztés pontos időpontjának meghatározása szoros összefüggésben van a második világháború vége és a kommunista diktatúra kezdete közötti időszak, valamint az 1946. évi I. törvény alkotmánytörténeti, alkotmányjogi megítélésével. Az említett időszakot és dokumentumot vizsgálva egy háborús megpróbáltatás utáni átmeneti helyzettel és az ország alkotmányos rendjének egyes alapvető fontosságú kérdéseit egy dokumentumban szabályozó törvénnyel találjuk szemben magunkat. Milyen alkotmánnyal rendelkezett Magyarország ezen időszakban? Az 1946. évi I. törvény kartális alkotmánynak, „kisalkotmánynak”, a történeti alkotmány részének, sarkalatos törvénynek, a történeti alkotmányt megszakító, esetleg megszüntető, avagy azt továbbfejlesztő dokumentumnak tekintendő? Ez alapján mikor történhetett a történeti alkotmány Alaptörvényben hivatkozott, el nem ismert felfüggesztése?

Ezen kérdések megválaszolása a magyar alkotmányfejlődés és a történeti alkotmány XX. és XXI. századi kacskaringós útjának feltérképezése mellett kulcsfontosságú lehet a mai joggyakorlatban is, mivel gyakorlata szerint az Alkotmánybíróság jelöli ki történeti alkotmányunk vívmányait,²⁸ ehhez pedig elengedhetetlen annak megállapítása, hogy ezen vívmányok mely korokból származhatnak.

²⁸ elsőként: 33/2012. (VII. 17.) AB határozat

Mit takar a felfüggesztés? – anyagi és alaki jogfolytonosság történelmi példákon keresztül

A történeti alkotmány felfüggesztett állapotában – az alkotmányos szervek jogállami-alkotmányos működésének hiányában - nem tudott tovább fejlődni, módosulni, kiegészülni. Ezt az Alaptörvény nem ismeri el, amiből arra juthatunk, hogy történeti alkotmányunkat a de facto felfüggesztés(ek) ellenére jogfolytonosan, folyamatosan fennállónak tekinti.

Hogyan lehetséges ez?

A jogrendszer, illetve az alkotmányos rendszer jogfolytonossága legegyszerűbben az alaki szabályok betartásában, az alkotmányos rendszer azok szerinti módosításában érhető tetten. Nem csoda, hiszen a formális jogi szabályok egyik funkciója a jogbiztonság, a kiszámíthatóság és a folytonosság fenntartása. Az utolsó magyar király koronázásáig a jogfolytonosság fenntartását szolgálták például a koronázási hitlevelek, illetve a koronázás körüli szokások, eskük.²⁹ A magyar történelem során azonban, alaki szempontból értékelve az eseményeket, számos alkalommal megszakadt a jogfolytonosság, amikor az uralkodói önkény, különböző forradalmak, illetve háború következtében létrejött alkotmányos változások nem a sorsfordító eseményt megelőző alkotmányos rendszer szabályainak megfelelően mentek végbe. Felmerül a kérdés, hogy ilyen esetben lehetséges-e a visszatérés a korábbi alkotmányos rendszerhez, illetve lehetséges-e a jogfolytonosság visszaállítása?³⁰

Az 1867-es kiegyezéssel több szerző (például Egyed István) szerint is helyreállt a jogfolytonosság, folytatódhatott a jogfejlődés ott, ahol a neoabszolutizmus előtt abbahagyták.³¹ Hogyan lehetséges ez, minek nevezzük e jelenséget? A jogfolytonosságnak az alaki mellett anyagi oldala is van, amely, ahogy Tomcsányi Móric fogalmazott, „a törvények (jogszabályok) tartalmának, rendelkezéseinek az alkotmány szellemével, elveivel való megegyezés[e]”³². E felfogás alapján volt lehetséges a jogfolytonosság helyreállítása a kiegyezéskor, és az anyagi jogfolytonosságból indultak ki a két világháború közötti rendszer 1920-as megalapozása kapcsán is.³³

Az 1920-as évek Nemzetgyűlése alakilag nyilvánvalóan nem kapcsolódott az első világháborút megelőző alkotmányos berendezkedés Országgyűléséhez. A Nemzetgyűlés alkotmányos rend visszaállítására irányuló lépéseinek, valamint a Nemzetgyűlés, mint

²⁹ ZÉTÉNYI Zsolt: *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, 2010. Magyarországért Kulturális Egyesület, 161-162. o.

³⁰ lásd: RIXER Ádám: A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai. *Jogelméleti Szemle*, 2011. 3. sz. 3.7.1. pont <https://jesz.ajk.elte.hu/rixa47.html>

³¹ RIXER 2011. 3.7.1.

³² TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közzjoga*. Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 373. o.

³³ TOMCSÁNYI 1943. 373-374. o.

ideiglenes törvényhozó hatalom működésének alapját így az alkotmány szellemében, konkrétan abban az alaptételben látták, miszerint a nemzet az államhatalom legvégső forrása.³⁴ Ahogy az 1920:I. törvénycikk preambuluma kifejezte: „Alkotmányunk alapelveinek megfelelően az (...) ideiglenes kormányok a nemzethez fordultak, hogy (...) válassza meg az akaratának képviselőjére hivatott nemzetgyűlést”. Ezen alkotmányos alapon működve alkotott meg a Nemzetgyűlés számos, az alkotmányos rendszert helyreállító, valamint megváltoztató törvényt.³⁵ A jogfolytonosság helyreállítására törekvő, ám az alkotmányos rendszert in praxi határozottan megváltoztató törvény volt az 1920:I. törvénycikk. A korábbi, jóval államfő-központúbb ³⁶ kormányformáról parlamenti túlsúlyú rendszerre váltott, az államforma kérdésében pedig ugyan fenntartotta a monarchiát, ám az államfői szerepet úgy átalakítva, amely egyes szerzők szerint már legalábbis egy átmeneti államformát konstituált.³⁷ A kellő anyagi jogfolytonossághoz kötődő alkotmányos alapok megléte következtében azonban a törvényt nem a korábbi alkotmány felülírásának, hanem – ahogy az minden jogfolytonossági alap mellett természetesen a törvény szövegéből is következik – a régi alkotmány helyreállításának, és az alkotmányfejlődés következő lépcsőfokának tekintették.³⁸ Így a „magi jogrend alaptörvénye” ³⁹ végül az anyagi jogfolytonosságból kiindulva formalizálta az alkotmányosság helyreállítását.

Az Alaptörvény megoldása mindezek alapján tehát – a magyar történelemben nem precedens nélküli módon – az anyagi jogfolytonosság talaján áll.

De hogyan határozhatjuk meg az Alaptörvény adta jogfolytonossági kérdéshez kapcsolódó határvonalakat?

³⁴ TOMCSÁNYI 1943. 374. o.

³⁵ TOMCSÁNYI 1943. 374-375. o.

³⁶ PÉTER László: The Dualist Character of the 1867 Hungarian Settlement. In LOJKÓ Miklós (szerk.): *Hungary's Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*. Leiden-Boston, 2012. 278. o.

³⁷ CSEKEY István: A Magyar Köztársaság Alkotmánya (részletek). (1947) In SCHWEITZER Gábor–SZENTE Zoltán (szerk.): „A történeti alkotmány (...) jogtörténetbe váltott át”. *Jogtudósok kiadatlan munkái Magyarországi történeti alkotmányáról és alkotmánytörténetéről*. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó https://mersz.hu/dokumentum/m1185tajva_115/#m1185tajva_113_p11, SCHWEITZER Gábor: A "magyar királyi köztársaságtól" a magyar köztársaságig: Az 1946. évi I. törvénycikk visszhangja a korabeli közjogi irodalomban. *Acta Humana*, 2017. 1. sz. 31. és 34. o.

³⁸ POLNER Ödön: Magyarország jelenlegi alkotmánya (részletek). In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

³⁹ EGYED István: Magyarország történeti alkotmánya. (1943) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

A felfüggesztés időpontja a Nemzeti Hitvallás és az alkotmánybírósági gyakorlat alapján

Az Alkotmánybíróság több határozatában is 1949-et tekint a történeti alkotmány „határának”, felfüggesztése időpontjának.⁴⁰ 1949 a sztálinista, szovjet típusú alkotmány megszületésének éve, amely alkotmány időszaka a jogállamiságot teljes mértékben nélkülözte.⁴¹ Egyes álláspontok szerint azonban 1949-nél korábban megtörtént a történeti alkotmány felfüggesztése.

Ezen álláspontok egyike szerint például a történeti alkotmány felfüggesztésének időszaka az 1944. március 19-én történt német megszállástól megszakítás nélkül állt fenn egészen 2012-ig.⁴² Ezen álláspontját a szerző a Nemzeti Hitvallás történeti alkotmányunk felfüggesztéséről és az állami önrendelkezés 1944. március tizenkilencedikén történt elvesztéséről szóló mondatainak együttes értelmezéséből levezetve támasztja alá.⁴³ Érvelése szerint egy megszállás alatt álló, tehát teljes szuverenitással nem rendelkező országban lehetetlen a történeti alkotmány jogfolytonos működése, és mivel az Alaptörvény kimondja, hogy állami önrendelkezésünket 1944. március 19-én veszítettük el, és az csak 1990. május 2-án állt vissza, ezen önrendelkezés hiánya miatti felfüggesztést 1944. március 19-től datálhatjuk.⁴⁴

Egy másik, a történeti alkotmány jelentőségének tekintetében eltérő felfogást követő szerző is 1949-nél korábbra teszi a történeti alkotmány felfüggesztésének (sőt, inkább megszakadásának) időpontját.⁴⁵ Nem ért egyet a 16/2016. (X. 20.) AB határozat azon megállapításával, miszerint az 1946. évi I. törvény preambuluma a történeti alkotmányunk vívmánya, mivel meglátása szerint az 1946-os „kisalkotmány” számos olyan lényeges kérdésben, mint az államforma, a szuverenitás és a törvényhozó hatalom szerkezete, szakított a történeti alkotmánnyal, így értelemszerűen nem lehet része annak.⁴⁶ Ezen értelmezés Nemzeti Hitvallással történő összeolvasásából kétféle következtetésre juthatunk történeti alkotmányunk felfüggesztése kezdő időpontjának megállapítása tekintetében. Az egyik következtetés szerint a történeti alkotmány felfüggesztése 1944-ben, a német megszállással megkezdődött, és a

⁴⁰ pl.: 31/2013. (X. 28.) AB határozat és 21/2013. (VII. 19.) AB határozat

⁴¹ vö.: 45/2012. (XII. 29.) AB határozat – Dr. Szívós Márta alkotmánybíró különvéleménye

⁴² ZÉTÉNYI Zsolt: A magyar örökkévalósági klauzula: az állami és nemzeti függetlenség. *Hitel Folyóirat*, 2023. 3. sz. 76-77. o.

⁴³ ZÉTÉNYI 2023. 76. o.

⁴⁴ ZÉTÉNYI 2023. 76-77. o.

⁴⁵ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Az alkotmánybíráskodás alakulása Magyarországon 2010 után*. Budapest, 2022.

Akadémiai Kiadó, 27. o.

⁴⁶ GÁRDOS-OROSZ 2022. 27. o.

német megszállás, valamint a nemzetiszocialista diktatúra vége és 1949 között is fennállt. A másik következtetés az lehet, hogy a német megszállás és a nemzetiszocialista diktatúra végét követően rövid időre, az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokkal (mivel ez, ha korlátozottan is, de a szuverén nép aktusaként a belső szuverenitás megnyilvánulásának tekinthető) létrejövő többpárti rendszerben történeti alkotmányunk az 1946. évi I. törvényig röviden feléledt.

Az utóbbi következtetés szerinti rövid feléledés kezdőpontja pontos meghatározásának gyakorlati jelentősége feltehetően csekély, ám érdemes megemlíteni. Látható ugyanakkor, hogy akármelyik következtetést is vonjuk le, a lényegi megállapításunk az lehet, hogy nem egyezik az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő 1949-es határhúzással, sem pedig az 1946. évi I. törvény preambulumaának vívmánykénti kijelölésével.

A 15/2019. (IV. 17.) AB határozat megállapítja, hogy az ország 1944-es német megszállását követő nemzetiszocialista és kommunista uralmat az Alaptörvény a történeti alkotmány idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztésének tekinti. A Nemzeti Hitvallás ezen értelmezése alapján azon konklúziót is levonhatjuk – arra is tekintettel, hogy az Alaptörvény az állami önrendelkezés elvesztéséhez és visszanyeréséhez társít dátumot, a történeti alkotmány felfüggesztéséhez azonban nem -, hogy az idegen megszállás időszakának nem az egészét kell történeti alkotmányunk felfüggesztésének tekinteni, hanem „csak” az ezen időszak alatti nemzetiszocialista és kommunista diktatúrákat. Ugyan a kommunista diktatúra kezdetéhez több alternatív időpont is rendelhető (1949-ben született meg a kommunista alkotmány, a történettudományban a kommunista fordulat befejezését 1948-ra szokás tenni, a kékcédulás választások már 1947-ben lezajlottak, Kovács Bélát pedig 1947. február 25-én hurcolták el), ám az szerény bizonyossággal kijelenthető, hogy 1946-ban a „kisalkotmány” elfogadásának idején nem volt kommunista diktatúra⁴⁷ (a megszállók által kikényszerített kormánykoalíció igen, ám ez nem tekinthető egypárti kommunista diktatúrának). Ezen értelmezés alapján tehát az 1946. évi I. törvény lehet a történeti alkotmány része és vívmánya (amennyiben annak feltételei fennállnak) is, tehát így a történeti alkotmány felfüggesztését nem egy egyszer, hanem 1944-et követően többször bekövetkező eseménynek tekinthetjük. Azt tudjuk tehát a Nemzeti Hitvallás alapján, hogy felfüggesztésre az idegen megszállások alatt került sor, az azonban nem teljességgel biztos, hogy a megszállás egész idejére értendő ez.

⁴⁷ itt még kizárólag ezen, a Nemzeti Hitvallásból és az AB gyakorlatból leszűrhető szempont alapján értékelem a törvény történeti alkotmányba illeszkedését, e kérdésnek az ettől független, többszemponútú vizsgálatával a következő alfejezet foglalkozik

E megállapítással összefüggésben elképzelhetők az 1944. március 19. és 1990. május 2. közötti időszak alatt is olyan időablakok, amikor Magyarország rendelkezett megfelelő mértékű belső szuverenitással és alkotmányossággal (akár jogállamisággal) ahhoz, hogy lehetőség nyíljon a történeti alkotmány továbbélésére/felélédesére. Ilyen időablaknak akár az 1956-os forradalom is tekinthető, tekintettel arra is, hogy az Alaptörvény kimondja: „mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki”⁴⁸. E forradalmi időszak tehát a magyar nemzet egy szabad pillanatának tekinthető. Hasonló időablakban születettnek tekinthető az 1946. évi I. törvény is, még akkor is, ha Magyarország külső szuverenitása meglehetősen korlátozott volt, és belső politikai életére is ráhatással volt a megszálló, ugyanis e „ráhatás” ekkor még nem teljesedett ki (nem volt kommunista diktatúra, és minden korábbinál szélesebb választójoggal, titkos, többjelöltes szavazással választott törvényhozó szerv hozta meg a törvényt). A történelem egyes „maszatos” időszakaiban ugyanis a szuverenitási, alkotmányossági kérdések nem feltétlen válaszolhatók meg kétpólusú igen-nem válaszokkal.

Az 1946. évi I. törvény és annak történetisége

A háború okozta megrázkódtatásokat és változásokat követően az 1945-ös választások alapján felállt Nemzetgyűlés napirendre tűzte az államforma kérdését. A Nemzetgyűlés ekkorra túlnyomó többségében a köztársasági államforma mellett állt, a történelmi helyzetre való tekintettel még az államforma kérdésében korábban fragmentáltabb Kisgazdapárt is a köztársaságot látta az egyetlen lehetséges államformának.⁴⁹ A kész köztársasági államformáról szóló törvényjavaslat elfogadását két képviselő nem szavazta meg,⁵⁰ közülük Slachta Margit aktívan a királyság mellett felszólalva.⁵¹

Az elfogadott törvény az Igazságügyi Minisztérium Törvény-előkészítő Bizottsága által készített tervezeten alapult, amely köztes megoldást képezett az erős államfői pozíciót felvázoló kiskazda javaslat és az államfő jogköreit jelentősen gyengítő kommunista javaslat között.⁵² A törvény a Nemzetgyűlésben való kihirdetésével azonnal hatályba lépett, így Magyarország

⁴⁸ Magyarország Alaptörvénye – Nemzeti Hitvallás

⁴⁹ HORVÁTH Attila: "A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma": Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikiáltása. *Acta Humana*, 2017. 1. sz. 10-11. o.

⁵⁰ KUKORELLI István: Az 1946. évi I. törvény közjogtörténeti jelentősége és az alkotmányos jogfolytonosság. *Acta Humana*, 2017. 5. sz. 22. o.

⁵¹ M. BALÁZS Ágnes: A köztársaság ellenzéke: Slachta Margit érvelése a Nemzetgyűlésben az 1946. évi I. törvények kapcsán. *Acta Humana*, 2017. 5. sz. 39-50. o.

⁵² HORVÁTH 2017. 11-13. o.

szinte kilenc és fél – nem teljesen megszakítás nélküli - évszázad után megszűnt királyság lenni, és köztársasággá alakult.

Hatályba lépésével azonnal felmerült a törvény történetiségének kérdése. Egyértelmű, hogy a törvény elfogadásának célja a korábbiakhoz képest gyökeresen eltérő közjogi irányváltás. Az előterjesztő beszéd szerint „világos határozottsággal lezár egy korszakot és új fejlődést nyit meg a magyar nemzet történelmében.”⁵³ A beszéd azonban így folytatódik: „A javaslat nem jelent törést a magyar történelmi fejlődésben, mert leglényegesebb tartalma és motívuma a magyar nép ősi szabadságvágya, vágy az emberi jogok teljessége és a független nemzeti élet után.”⁵⁴ A határozott változás, ám a történelmi hagyományokhoz kapcsolódás kettőssége jelenik meg a törvény alkotmányos helyzetének megítélésében is.

Kérdés, hogy a történeti alkotmány léte szempontjából a kettő összeegyeztethető-e? Tény ugyanis, hogy a republikánus eszme enyhén szólva sem rendelkezett nagy múlttal a magyar alkotmánytörténetben és alkotmányban.⁵⁵ Ennek megfelelően többek között például Beér János úgy ítélte meg, hogy a magyar történelem során első alkalommal „a népé lett az ország”, és a 400 év függetlenségért való küzdelem után létrejövő köztársasági alkotmány elkülönül az azt megelőző történeti alkotmánytól, habár „mély gyökerei vannak a magyar nép forradalmi hagyományaiban.”⁵⁶

Önmagában a jelentős, paradigmaváltás-szerű változás azonban nem idegen vagy ellentétes a történeti alkotmánnyal. Történeti alkotmányunk elemekénti jellegét tekintve inkább javára, mintsem hátrányára válhat azon tulajdonsága, hogy sorsfordulón született, és egyes hangsúlyos kérdésekben (pl. államforma) az addigi felfogáshoz képest merőben újat, a magyar alkotmányos identitásban tartós értékeket alakított ki, ezek ugyanis a sarkalatos törvények ismérvei⁵⁷. Kiemelt példái ennek az 1848-as áprilisi törvények. E törvények a korszellemet követve az őket megelőző rendszerhez képest radikális és újító, az alkotmányos berendezkedést sok szempontból alapjaiban átformáló változásokat vezettek be. A hirtelenség és a változás egybeesett a magyar nemzet egyértelmű akaratával, és az áprilisi törvények beépültek a történeti alkotmány sarkalatos törvényei közé, meghatározó alapelvekként funkcionálva a kiegészítés során, valamint a XIX. század további része, de XX. század során is.⁵⁸ Az 1946. évi

⁵³ idézi: KUKORELLI 2017. 1. o.

⁵⁴ idézi: KUKORELLI 2017. 1. o.

⁵⁵ vö.: KUKORELLI 2017. 21. o.

⁵⁶ SCHWEITZER 2017. 29-30. o.

⁵⁷ vö.: SZALMA 2017. 28-30. o.

⁵⁸ vö.: EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság, 91-96. o.

I. törvény a köztársasági elnök felelősségre vonásával kapcsolatban a 16. §-ban maga is hivatkozik az 1848:III. tc. 34. §-ára.

A változás mértékének szempontjából tehát nem következtethetünk arra, hogy a szóban forgó törvény ne a történeti alkotmány sorába illeszkedne. Ezt támasztja alá az alaki szempontok vizsgálata is. Az 1946. évi I. törvény formai, eljárási szempontból rendes törvény, nem különleges eljárásban fogadták el, és nem adtak neki explicite különleges formát, státuszt. Így látta a helyzetet Csekey István is 1946-ban. Álláspontja szerint a Nemzetgyűlés azzal, hogy nem nyilvánította magát alkotmányozó gyűlésnek, illetve rendes eljárásban, rendes törvényhozás keretében intézményesítette a változásokat, és nem kísérelt meg egy egységes chartát létrehozni, illetve erre szándéka sem volt, „megmaradt a jól bevált, hagyományos történelmi alkotmány talaján”.⁵⁹ A történeti alkotmány sarkalatos törvényeinek alapvető jellemzője ugyanis, hogy formailag nem különböznek a többi törvénytől, alkotmányos státuszukat tartalmuk és hatásuk alapján nyerik.

Mint arról már szó esett, a törvény kapcsolódott magyar történeti hagyományokhoz, a „magyar nép ősi szabadságvágyához”. Ahogy azt Fekete Balázs kiemeli, ez nem csupán „a nép forradalmi hagyományaihoz” való kapcsolódást jelentette, hanem, mint az a *travaux préparatoires*-ből, különösen pedig a miniszteri indokolásból kiderül, a törvény erős szálakkal kapcsolódott a történeti alkotmányhoz és annak alkotmányos hagyományaihoz.⁶⁰ A miniszteri indokolás hivatkozik a (királyi) hatalom korlátozásának hagyományára, a választott és korlátozott hatalmú királyságra, illetve a parlamenti képviselőlet folyamatos bővülésének történelmi tendenciájára, amely szerves fejlődés kiteljesedése a demokratikus parlamentáris köztársaság.⁶¹ Ezen felül – feltehetően válaszul a legitimista hangok követelésére – az államfő, így az adott helyzetben az államforma törvényhozó szerv általi megválasztását azzal indokolta, hogy a magyar alkotmány nem ismeri a népszavazás intézményét.⁶²

Eddig az 1946. évi I. törvény történeti alkotmányba illeszkedése megalapozottnak tűnhet, ám a történeti alkotmány megszakadásával/felfüggesztésével kapcsolatos neuralgikus pont a törvény tartalmi lényegét képező államformaváltás. Konkrétabban megfogalmazva az, hogy értelmezhető-e a történeti alkotmány köztársasági keretek között.

⁵⁹ CSEKEY (1947) 2024.

⁶⁰ FEKETE Balázs: Az alkotmányos hagyományok kontinuitása és megszakadása a II. világháború után. In HÖRCHER Ferenc – LORMAN, Thomas - PÓCZA Kálmán (szerk.): *A magyar történeti alkotmány: Korszakok és kihívások*. Budapest, 2023. Ludovika Egyetemi Kiadó, 239. o.

⁶¹ FEKETE 2023. 239-240. o.

⁶² FEKETE 2023. 241. o.

Elsőként érdemes tekintetünket a már említett miniszteri indoklásra fordítani. Az indoklás arra jut, hogy habár 1946-ig igazán meg nem valósulhatott, a köztársasági államforma eszméje a nemzet körében gyökeret vert, így „[a] köztársaság intézménye tehát nem áll ellentétben a helyesen felfogott szerves jogfejlődéssel”.⁶³

1946-ban Csekey is organikus fejlődés eredményének tekinti a köztársasági államformát, tekintettel arra, hogy a Horthy-korszakban a kormányzó jogköre sokkal jobban hasonlított egy köztársasági elnökére, mint egy monarcháéra, továbbá a kormányzó önálló államfőként működött és nem pedig a király helyettese-/képviselőjeként.⁶⁴ Így a kormányzói időszakot átmenetiként értelmezte, amely elvezetett a valódi, demokratikus köztársasághoz.⁶⁵ Habár a két világháború közötti rendszert republikánus jellegűnek nyilvánítani valószínűleg erős túlzás, valóban megfigyelhető egy eltolódás és jelentős szűkülés az államfői jogkörökben, aminek következtében egyes alkotmányos szervek mindennapi működésének gyakorlata közelebb állt egy köztársasági elnökkel rendelkező, parlamentáris kormányformájú köztársaság működéséhez, mint a korábbi magyar királysághoz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy alkotmányos királyságban is elképzelhető formálisan is rendkívül szűk hatáskörű király. Ezzel együtt viszont az is szembeűnő, hogy olyan kifejezetten monarchikus jogok is eltávolításra kerültek az államfő jogköréből, mint a nemességadományozási, valamint a főkegyúri jog. Így legalábbis egy tendencia megfigyelhető, aminek a kiteljesedése lehet a köztársasági államforma, bár nehezen tekinthető teljes mértékben organikusnak az államformaváltás, tekintettel a háborús vereségre. Kis engedékenységgel azonban a fentiekre és a miniszteri indoklásra tekintettel a történeti alkotmány fogalmának hangsúlyos elemének, a szerves fejlődésnek tehát a törvény megfelelhet.

Értelmezhető-e azonban a történeti alkotmány továbbélése egy köztársaságban?

A korban több jogtudós (például Csizmadia Andor, Csekey István, Molnár Kálmán⁶⁶) úgy látta, hogy az államforma váltás mellett fennmaradt a történeti alkotmány. Csizmadia Andor jogtudós az 1947/48-as tanév első félévében tartott alkotmányjog előadásában⁶⁷ az 1946. évi I. törvényt csupán a magyar alkotmányfejlődés legutóbbi lépcsőfokának, sarkalatos törvénynek tartja, az 1947-es párizsi békével együtt.⁶⁸ Mások, például Szontagh Vilmos, azonban az alkotmány történetiségének lényegét a monarchiában látták, amelynek megszűnésében az

⁶³ 1946. évi I. törvénycikk indoklása, Általános indokolás

⁶⁴ CSEKEY (1947) 2024.

⁶⁵ CSEKEY (1947) 2024.

⁶⁶ SCHWEITZER – SZENTE 2024.

⁶⁷ CSIZMADIA Andor: Magyar Alkotmányjog (részletek). (1947) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

⁶⁸ CSIZMADIA (1947) 2024.

alkotmányforma megszűntét is látták.⁶⁹ A fennmaradt kéziratok és levelek alapján később Csekey is megváltoztatta véleményét, és az 1950/51-es tanévben már arra jutott, hogy az alkotmány történeti jellege leginkább a király jogállásának kialakulása tekintetében nyilvánult meg, így az államforma megváltoztatásával az alkotmány anyagi értelemben véve megváltozott, ha alakilag a népköztársasági alkotmányig nem is.⁷⁰ Ezzel gyakorlatilag az 1920-ban segítségül hívott, alaki és anyagi jogfolytonosság felosztást a korábbihoz képest fordított céllal alkalmazta. Ezen érvelés alapján a történeti alkotmány szellemével ellentétes a köztársasági államforma, így a köztársasági alkotmány már nem lehet az azt megelőző alkotmánnyal. E tétel rokonságot mutat a kartális alkotmányok koherenciáján alapuló implicit ökökkévalósági klauzulák elméletével. Ezek olyan alapvető jelentőségű, az alkotmányt átható alapelvek, amelyek a fennálló alkotmányos rendszerben nem megváltoztathatók, mivel azzal az alkotmány alapja változna meg.⁷¹ Megkérdőjelezhető, hogy a történeti alkotmány kontextusában elképzelhetők-e ilyen alaptételek, hiszen alapvető jellemzője a rugalmasság, illetve az organikus és a nemzet szükségletei szerinti fejlődés.⁷² Mindazonáltal kétségtelen, hogy a történeti alkotmány hangsúlyos és alapvető eleme volt a meglehetősen monarchikus hangzású Szent Korona-tan. E problematikát a történeti alkotmány mai alkalmazásával kapcsolatban is rendszeresen említik.⁷³⁷⁴

A Szent Korona-tan gyakorlati jelentőségre a XV. században jutott,⁷⁵ de alapjai egyesek szerint visszavezethetők az Anjou-ház idejére,⁷⁶ csírái felbukkannak Kézai Simon írásaiban is,⁷⁷ sőt Kmety Károly 1902-ben az ősi magyar szabadságérzetre vezeti vissza.⁷⁸ Számos monarchikus, formális, ceremoniális elem tartozott hozzá, ám a tan lényegi megállapítása szerint a főhatalom a Szent Koronáé, az pedig a király birtokába csak a nemzet akaratából juthat.⁷⁹ A király főhatalma tehát a Szent Koronán keresztül a nemzet szuverén akaratából

⁶⁹ SCHWEITZER – SZENTE 2024.

⁷⁰ CSEKEY István: Magyar Alkotmányjog (részletek). (1951) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

⁷¹ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 22. o.

⁷² EGYED (1943) 2024.

⁷³ lásd: ZÉTÉNYI 2023. 77-78. o. és VÖRÖS Imre: *A történeti alkotmány az alkotmánybíróság gyakorlatában*. Budapest, 2020. Magyar Tudományos Akadémia, 24. o.

⁷⁴ az Alkotmánybíróság közvetetten állást foglalt a kérdésben, hiszen a 22/2016 (XII. 5.) AB határozat a köztársasági államformát a magyar alkotmányos önazonosság részeként történeti alkotmányunk vívmányaként említi

⁷⁵ EGYED 1943. 83-84. o.

⁷⁶ KMETY Károly: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia, 17. o.

⁷⁷ EGYED 1943. 83-84. o.

⁷⁸ KMETY 1902. 17. o.

⁷⁹ HORVÁTH Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. In PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 369. o.

származott⁸⁰, a corpus Sacra Regni Coronaenak a király mellett a politikai nemzet (amely az áprilisi törvényekig a rendeket jelentette) is tagja volt, így alkották együtt az államot, és a király származtatott hatalmát csak a Szent Korona többi tagjával megosztva gyakorolhatta.⁸¹ A magyarság szabadságszeretetére utalva erre mutat rá Kmety Károly azon megállapítása is, miszerint a magyar nemzet „csak alkotmányos államot alkothatott, tűrhetett és szerethetett meg, melyben a hatalmat az összesség bírta és gyakorolta, melyben a szeszélyes egyéni önkény uralma gyökeret verni sohasem tudott”.⁸² Akár hasonlóan fennkölt, akár tárgyilagosabb hangnemben fogalmazzuk meg, arra juthatunk, hogy a Szent Korona-tan a (politikai) nemzet végső szuverenitását⁸³ volt hivatott körülbástyázni. A Szent Korona-tan tehát a nemzet (amely 1946-ban már a nép,⁸⁴ nem csupán egy előjogokkal rendelkező szűkebb réteg) szuverenitásának anyagi és eljárási alkotmányos védelmére szolgált, ezt a funkciót azonban a modern, demokratikus, jogállami köztársaság koronázás nélkül is biztosítja, a nemzet (a nép) maga tudja gyakorolni szuverenitását⁸⁵.

E helyzetben királyra, koronázási procedúrára, illetve király hiányában a királyi főhatalom eredetének a nemzet szuverenitásának védelme érdekében történő tisztázására nem volt szükség 1946-ban, és nincs szükségünk ma sem. Ennek ellenére azonban nem mondhatjuk, hogy a köztársasági államforma ellentétes a Szent Korona-tan lényegével, funkciójával⁸⁶. Ahogy Molnár Kálmán megfogalmazta: az 1946:1. tc. a történeti alkotmány több alaptételét helyezte hatályon kívül, „[h]atályban maradt azonban a szent korona tanának éppen legalapvetőbb tétele: hogy Magyarországon minden hatalom és jog forrása maga a nemzet, az államilag szervezett nép.”⁸⁷

Mindezekén túl az 1946. évi I. törvény történeti alkotmány részekénti klasszifikációját támasztja alá az is, hogy mind az 1989-es rendszerváltó alkotmányrevízió, mind az Alaptörvény szemmel láthatóan jelentősen épít rá például államfői pozíció, kormányforma, és éppen az államforma kérdésében. Kiemelten hangsúlyos rendelkezéséhez, a köztársasági államformához 1956-ban, 1989-90-ben és az Alaptörvény létrehozásakor is kérdés nélkül ragaszkodott a magyar alkotmányos identitással rendelkező közösség túlnyomó többsége. 1989.

⁸⁰ ezzel a királyi jogok csak a Szent Korona által illették meg

⁸¹ HORVÁTH 2019. 369-370. o.

⁸² KMETY 1902. 10. o.

⁸³ habár a szuverenitás formálisan a Szent Koronánál volt, azt – mint a szuverenitás megtestesítőjét – csak a nemzet adományozhatta a királynak, a valódi szuverén döntés tehát a nemzeté volt

⁸⁴ az elmélet rugalmassága lehetőséget adott arra, hogy a corpus Sacra Regni Coronaenak nem csak a rendek, hanem valamennyi állampolgár tagja legyen – RIXER 2011. 3.4.2.

⁸⁵ vö.: Alaptörvény B) cikk

⁸⁶ amely a nemzet szuverenitásának garanciákkal való körülbástyázása

⁸⁷ MOLNÁR Kálmán: Magyar alkotmányjog (részletek). (1947) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

augusztusában az államfői pozícióval és a kormányforma kérdésével kapcsolatban Antall József egyszerre hivatkozott az 1946. évi I. törvényre és az 1848:III. tc.-re, megállapítva ezek alapján, hogy „[ú]gy véljük, hogy ez a köztársasági elnöki intézmény felel meg annak a közjogi hagyománynak, amely soha nem ismerte el az abszolút monarchiát, és amelynek alkotmányos folytonossága európai értelemben is büszkeségeink közé tartozhat.”⁸⁸ Nagyban meghatározta tehát az utána következő korokat, csakúgy, mint az 1848-as áprilisi törvények. Habár ez egy kis kihagyással történt, ez szintén elmondható az egyértelműen a történeti alkotmány részét képező áprilisi törvényekről is.

Álláspontom szerint tehát történeti alkotmányunk felfüggesztését különböző szempontok figyelembevételével különböző időpontokra lehet datálni, amelyek közül a német megszállás kezdete és a nemzetiszocialista időszak, valamint a szovjet megszállás alatti kommunista alkotmány és kommunista diktatúra időszaka biztos pontok, ám az ezen kategóriákba nem beleeső időablakok egyes pontjain – figyelemmel a magyar alkotmányos kultúrában hagyott lenyomatukra is – bizonyos normák, különösen az 1946. évi I. törvény, tekinthetők történeti alkotmányunk kiegészítésének, így ezen pontokon megállapítható annak ideiglenes feléléde.

Feléléde

A történeti alkotmány felfüggesztésével kapcsolatos harmadik kérdésünk a „meddig tartott?”. E kérdésre is többféle, egymással ellentétes választ találhatunk a szakirodalomban, valamint alkotmánybírói véleményekben.

Zétényi Zsolt álláspontja szerint a történeti alkotmány felfüggesztése 2012-ig, a történeti alkotmány vívmányait explicite elismerő Alaptörvény elfogadásáig tartott.⁸⁹ Véleménye szerint tehát 1944. március 19. és 2012. január 1. között keletkezett jogi norma semmiképp nem lehet a történeti alkotmányunk része.

Gárdos-Orosz Fruzsina érvelése szerint a történeti alkotmány jogtörténetben kialakult konstrukciójával ellentétes az 1946. évi I. törvénytől kezdve bármely jogi normát a történeti alkotmány részének tekinteni.⁹⁰ Ugyanezen okból – Sólyom László véleményével szemben - nem lehetséges az Alkotmánybíróság rendszerváltástól 2010-ig hozott döntései közül

⁸⁸ HORVÁTH 2017. 20. o.

⁸⁹ ZÉTÉNYI 2023. 67. és 76. o.

⁹⁰ GÁRDOS-OROSZ 2022. 27. o.

bármelyiket a történeti alkotmány részének tekinteni.⁹¹ Ezen értelmezés alapján a történeti alkotmány feléledése gyakorlatilag meg sem történik, csupán az 1946-ig tartó történeti alkotmányra hivatkozhat az Alkotmánybíróság.

Egy harmadik fajta álláspont szerint azonban történeti alkotmányunk feléledése a rendszerváltással megtörtént. Sólyom László, az Alkotmánybíróság volt elnöke és volt köztársasági elnök véleménye szerint a rendszerváltás és az Alaptörvény hatálybalépése közötti időszak hangsúlyos (ám hatályukat veszített) alkotmánybírósági határozatai a történeti alkotmányunk részeinek és vívmányainak tekinthetők.⁹² Ezen álláspontot képviseli Juhász Imre alkotmánybíró is a 21/2013. (VII. 19.) AB határozathoz fűzött különvéleményében.

A történeti alkotmány egy ország történelme során organikusan létrejött és fejlődött alkotmányos szabályok összessége. Ezen történeti alkotmány alapesetben (pl. a kartális alkotmányokat eredményező forradalmi helyzeteket elkerülő Nagy-Britanniában) bármiféle külön jogszabályi aktus nélkül folytatja fejlődését és alkalmazandó, mint jogforrás. Ehhez szükséges az állam alkotmányos jellegű működése. Magyarország 1949 és 1990 között nélkülözte a materiális alkotmányosságot és a jogállamiságot, történeti alkotmányunk így nem csupán nem volt alkalmazandó, de nem is tudott továbbfejlődni.

1990-től azonban alkotmányos intézményeink külső befolyás nélkül, demokratikusan, a hatalommegosztás és a jogállamiság elvének megfelelően, valamint az állampolgárok alapjogait tiszteletben tartva, tehát a modern materiális alkotmányosság szabályainak teljes mértékben megfelelően működnek. Ilyen szempontból tehát nincs akadálya történeti alkotmányunk organikusan fejlődése folytatódásának.

Egy történeti alkotmánynak jogállami, alkotmányos működés mellett – hacsak azt explicite ki nem mondja az alkotmányozó hatalom – nincsen dátummal meghatározható vége, organikusan fejlődő és az alkotmányos identitáshoz, kultúrához szorosan kötődő jellege⁹³ miatt.⁹⁴ Ezen alkotmánytípus tehát alapvetően nem csak egy adott történelmi időpontig értelmezhető, nem csak egy adott történelmi időpontig létezik. Egy ország történelme sem ér véget egy adott évben, az folyamatosan zajlik, alakul, a modern korban is, ma is. Ugyanígy, a történeti alkotmánynak is léteznie kell a modern és mai korban is, amennyiben fennállnak annak feltételei. Az alapvető feltételek márpedig 1990 óta fennállnak.

⁹¹ GÁRDOS-OROSZ 2022. 27. o.

⁹² SZAKÁLY Zsuzsa: A történeti alkotmány és az alkotmányos identitás az Alaptörvény tükrében. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2015. 3. sz. 27. o., GÁRDOS-OROSZ 2022. 27. o.

⁹³ NAGY Ernő: *Magyarország közigazgatása (Államjog)*. Budapest, 1907. Athenaeum, 188. o. és DICEY 2013. 51-214. o.

⁹⁴ vö.: FERDINÁNDY 1902. 4. o., BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 16. o., NAGY 1907. 188. o., HORVÁTH 2022. 103. o. és DICEY 2013. 51-214. o.

Ha a történeti alkotmány nem szűnt meg 1946-ban vagy 1949-ben, akkor a feléledése időpontjának 2012-re helyezését az magyarázhatja, hogy felfüggesztése 1990 és 2012 között is fennállt. Azonban ezen időszakban – mint az már kifejtésre került – fennálltak a történeti alkotmány fejlődésének feltételei. Való igaz ellenben, hogy erre a jogalkalmazásban nem sok, szinte semmi figyelem nem háruult. Ennek magyarázata a jogállami kartális alkotmány léte. Az ezt létrehozó alkotmányozó, illetve alkotmánymódosító hatalom nem írta elő⁹⁵ a történeti alkotmány alkalmazását, tehát ugyan létének, fejlődésének, „használatának” feltételei fennálltak, de facto nem volt sem alkalmazható, sem alkalmazandó. Ez ellenben – a történeti alkotmány alapvető jellemzőiből kiindulva – nem feltétlenül jelenti azt, hogy normái nem tudtak fejlődni, kiegészülni, módosulni. Ezen (1990 és 2012 közötti) fejlődési szakaszban bekerült normái pedig azon feltétel bekövetkezése esetén, hogy alkalmazását a kartális alkotmány rendszerében előírják, szintén alkalmazandók. Az Alaptörvény előírta a történeti alkotmány alkalmazását, így, ha az Alkotmánybíróság megfelelő kritériumok alapján úgy ítéli meg, az 1990 és 2012 közötti hangsúlyos alkotmánybíróági határozatok valamelyike a fentiek alapján minden további nélkül tekinthető történeti alkotmányunk részének, illetve vívmányának. Az Alaptörvény hatálybalépésével tehát legfeljebb egy szűkebb értelmű feléledésről beszélhetünk, amennyiben az tette lehetővé és kötelezővé történeti alkotmányunk alkalmazását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az azt megelőző alkotmányos időszakban keletkezett normái ne lennének alkalmazhatók.

Vagy mégsem így van?

Igaz ugyan, hogy a fentiek alapján a történeti alkotmány fogalmi kereteibe belefér az 1990 és 2010 között kialakult egyes alapelvek, meghozott egyes döntések történeti alkotmányunk vívmányaként való klasszifikációja, ám a helyzet mégsem ennyire egyértelmű. A kartális alkotmány ezen időszakban ugyanis nem csupán nem tette lehetővé a történeti alkotmány normáinak bármely módon történő alkalmazását, hanem a fennállta alatti joggyakorlatban implicite a történeti alkotmány újabb vívmányainak létrejöttét is kizárta. A fennállta alatt született AB határozatok, a joggyakorlatban megjelenő bármely elem kizárólag a kartális alkotmányra alapozva születhetett meg, a jogrendszerben fellelhető valamennyi új döntés és elv rá kellett visszavezethető legyen, tehát, habár fogalmi szinten lehetséges volt a történeti alkotmányba tartozó normák születése, praktikusán (törvényes jogalkalmazást feltételezve) nem volt rá lehetőség. Ennek fényében, habár modern kartális alkotmányaink alapelvei és történeti alkotmányunk vívmányai között nagy átfedések fedezhetők fel, az 1990

⁹⁵ ugyanakkor explicit tiltást sem fogalmazott meg

és az Alaptörvény megszületése közötti időszak alkotmánybíróági határozatait, egyéb döntései, joggyakorlata a kartális alkotmány vívmányainak tekinthetők, hiszen kizárólag azon alapultak (habár az Alkotmánybíróság kezdeti aktivista hozzáállása tágran értelmezte a kartális alapokat). Ezen vívmányok a magyar alkotmányfejlődés és alkotmányos hagyományok fontos részei lehetnek, ám az Alaptörvény nem egyszerűen a magyar alkotmányos hagyományok tiszteletben tartására kötelezi a jogalkalmazót, hanem kifejezetten a történeti (tehát nem kartális) alkotmány vívmányaira utal. Így ezen döntések önmagukban a későbbiekben a történeti alkotmány vívmányaiként minden bizonnyal nem használhatók fel.

Ennek ellenére, a történeti alkotmány sajátosságaiból és a Nemzeti Hitvallás vonatkozó részeiből következően a történeti alkotmány feléledésének időpontját 1990-re, alkalmazandóságának kezdetét pedig 2012-re tehetjük, habár a feléledés időpontjának elkülönítése inkább elméleti kategória, mintsem valós jogalkalmazási következményekkel bíró tényező.

A történeti alkotmány adaptivitása

Adaptivitás a kartális alkotmányok előtt

A történeti alkotmány folyamatos fejlődéséhez szorosan kapcsolódik a rugalmasság és az adaptivitás.

A történeti alkotmány rugalmas egyrészt a szokásjog kiemelt szerepe miatt. A szokásjogi úton beépült normáknál ugyanis per definitionem nem tud fennállni az a klasszikus jogszociológiai probléma, miszerint a jogszabályok mindig lemaradásban vannak a valós, élő joghoz képest. A szokásjog azonban, habár alapvető jellegéből adódóan a bevett szokásokat pontosan követi, az újdonságokra nem tud gyorsan reagálni, hiszen ahhoz, hogy egy adott norma szokásjoggá váljon - különösen alkotmányos szokásjoggá –, annak stabilan, hosszú időn keresztül fennálló követése szükségeltetik.

Más a helyzet azonban a történeti alkotmány másik kiemelt elemével, a sarkalatos törvényekkel. Ezen törvények ugyanis formálisan ugyanolyanok, mint bármelyik másik „közönséges” törvény, nem létezett külön eljárás az elfogadásukra. Ennek megfelelően a történeti alkotmányok az alkotmányfajták egyik legrugalmasabbikának is tekinthetők. Ahogy Csekey István fogalmaz, a történeti alkotmány a hajlékony alkotmányok közé tartozik, így azt

alapjellegének megváltozása nélkül lehet a megváltozott viszonyokhoz igazítani, módosítani.⁹⁶ Így a történeti alkotmány nem volt akadálya új, később tartósnak bizonyuló értékek gyors átvételének.⁹⁷

Érdeemes különös figyelmet fordítanunk azonban ezen újíto értékek tartósságára. A történeti alkotmány egyik alapvető jellemzője a tartósság, valamint az alkotmányos alapelvek társadalomba való beivódása. Így a sarkalatos törvényeket nem úgy kell kezelni, mintha egy egyszerű többséggel módosítható kartális alkotmányról beszélnénk. Így természetesen a rugalmasság mértéke is mérséklődik, hiszen egy adott törvény elfogadásának pillanatában nem feltétlenül volt eldönthető, hogy éppen alkotmánymódosításra vagy alkotmányellenes törvényhozatalra került sor. Előfordultak és előfordulnak azonban olyan sorsfordulók, amikor a korszak egyértelmű lépésekre készítet egy alkotmányos közösséget.

Ilyen helyzetnek tekinthetők például az áprilisi törvények. E törvénycsomag ugyan hirtelen és jelentős változásokat vezetett be, sőt közvetlen hatásuk viszonylag rövid ideig állt fenn, mégis a belőlük kiolvasott alapelvek és értékek tovább éltek, a dualizmus korától 1956-on át 1989-90-ig újra meg újra felbukkantak a magyar történelem és a magyar alkotmányosság alapjaként.⁹⁸ Így az 1848-as áprilisi törvények (legalábbis egyes belőlük következő alapelvek) a történeti alkotmány részének, sőt idősültségük⁹⁹, előremutató jellegük, keletkezési körülményeik alapján¹⁰⁰ vívmányainak is tekinthetők.

Különösen eklatáns példáját adja a történeti alkotmány rugalmas jellegének a dualizmus kora. A kiegyezés és ezzel maga a dualista berendezkedés létrehozása is a történeti alkotmány rugalmasságából, illetve történetiségéből következhetett.¹⁰¹ A kiegyezéstől 1918-ig terjedő időszakból kiváló példa a történeti alkotmány szokásjogi oldalából eredő rugalmasság kihasználására (vagy nézőponttól függően az azzal való visszaélésre) irányuló próbálkozásra és így az alkotmány adaptív természetének bemutatására az 1905-ös alkotmányos válság.¹⁰²

A kor magyar alkotmányos berendezkedése két alkotmányos szereplő, a Korona (gyakorlatban az uralkodó) és az ország (gyakorlatban az Országgyűlés) közötti viszonyon és az abban fennálló egyensúlyi helyzeten alapult.¹⁰³ Ebből következően a Kormány is „duális”

⁹⁶ CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. Renaissance Könyvkiadó 10-11. o.

⁹⁷ CSEKEY 1943. 9-13. o.

⁹⁸ HÖRCHER Ferenc: A történeti alkotmány reformja vagy eltörlése? In HÖRCHER - LORMAN – PÓCZA 2023. 139-143. o.

⁹⁹ későbbi fejezetben bővebben kifejtem az idősültség fogalmát

¹⁰⁰ lásd később: „Lehetséges vívmány-kijelölési szempontok” fejezet

¹⁰¹ LORMAN, Thomas: A rugalmassággal élni és visszaélni. In HÖRCHER - LORMAN – PÓCZA 2023. 194. o.

¹⁰² LORMAN 2023. 196. o.

¹⁰³ PÉTER 2012. 232-240. o. és 251-252. o. és PÉTER László: The Arsitocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary. *The Slavonic and East European Review*, 1992. 1. sz. 105-106. o.

felelősséggel tartozott.¹⁰⁴ A parlamentnek is felelnie kellett, de politikai felelősséggel főként az uralkodónak tartozott.¹⁰⁵ A két entitás közötti felelősségmegosztás és ennek egyensúlya értelemszerűen addig tudott stabilan működni, ameddig az országgyűlésben is „királybarát” többség ült.¹⁰⁶ Érdekellentét fennállása esetén ugyanis jóval nehezebb fenntartani az egyensúlyt, valamint felszínre kerül a „felelősség-verseny” is. A rendszerbe kódolt instabilitás¹⁰⁷ ellenére a stabil ’67-es alapokon álló kormányok mellett hosszú évtizedeken át elkerülte az ország a politikai válságot. 1905-ben azonban a Szabadelvű párt története során először vereséget szenvedett az országgyűlési választáson és a többségében ’48-as-függetlenségi politikusokból álló ellenzéki választási szövetség került többségbe a parlamentben.

Így az uralkodó és az ország közötti ellentét – a rendi korra emlékeztető módon – ismét egyértelműen, kendőzetlenül jelent meg.¹⁰⁸ Ezen instabil helyzetben Ferenc József a többség támogatását nem élvező báró Fejérváry Gézát nevezte ki miniszterelnöknek. Ezen parlamentben felháborodást keltő aktus egyes politikai szereplők kormányforma, valamint kormány felelősség felfogásának megváltozását¹⁰⁹ váltotta ki. E csoportba tartozott a korábbi szabadelvű politikus, ifj. gróf Andrássy Gyula is, aki amellett érvelt, hogy a Magyar Királyság kormányformája alkotmányosan parlamentáris, a kormány tehát kizárólag parlamentnek tartozik felelősséggel, így a parlamenti többséggel ellentétes kormány kinevezése alkotmányellenes állapotot teremt.¹¹⁰ Érvelését arra alapozta, hogy már az 1848:III. tc. (amely, mint láttuk, sarkalatos törvénynek tekinthető) is parlamentáris kormányformát hozott létre, valamint, hogy a kiegyezést követően valamennyi kormánynak szüksége volt parlamenti többségre a túléléshez.¹¹¹ Mások ugyanakkor ezzel ellentétes álláspontra helyezkedtek,¹¹² így máshogy értelmezték az áprilisi törvényeket és az 1867 óta kialakult szokásjogot is. Úgy látták, hogy az Andrássy által felhívott szokásjog még nem alakult ki, és az 1848:III. tc. inkább jogi, mint politikai felelősséget állapított meg.¹¹³ Mint az közismert, a helyzetet végül az uralkodó és a Wekerle Sándor vezette új kormány közötti politikai kompromisszum oldotta fel. Ennek

¹⁰⁴ PÉTER 1992. 87. o.

¹⁰⁵ PÉTER 2012. 278. o.

¹⁰⁶ PÉTER 1992. 106. o.

¹⁰⁷ lásd: PÉTER 1992. 106. o.

¹⁰⁸ PÉTER 1992. 106. o.

¹⁰⁹ LORMAN 2023. 196. o.

¹¹⁰ PÉTER 1992. 106-108. o.

¹¹¹ PÉTER 1992. 107. o.

¹¹² PÉTER 1992. 107-108. o.

¹¹³ PÉTER 1992. 107-108. o.

következtében az alkotmányos vitának nem került pont a végére, Magyarország kormányformájának kérdése nem talált végleges jogi megoldásra.

Ezen eseménysorozat rámutat arra, hogy a történeti alkotmány fokozottan szokásjogi jellegéből adódóan lehetséges volt a nemzet/az ország autonómiájának, önkormányzásának és így alkotmányos különállóságának védelme érdekében felhasználni azt. Másrésztől azonban az is látszik, hogy azonos alkotmányos kérdéseket a nagy fokú rugalmasságból kifolyólag tökéletesen ellentétesen is lehetett értelmezni. Így, habár per definitionem a történeti alkotmány szokásjogi normáinak csupán olyan alapelvek, alapszabályok tekinthetők, amelyekről a magyar alkotmányos identitású alkotmányos kultúrában közmegegyezés áll fenn, amelyek, ahogy Teleki Pál miniszterelnök fogalmazott, „a nemzet vérébe mentek át”¹¹⁴, láthatjuk, hogy egyes időszakokban még arról is gyökeresen különböző elképzelések láttak napvilágot, hogy mi az, ami a nemzet vérében csörgedező kiemelt fontosságú alapelv.

A történeti alkotmány rugalmassága tehát kétélű fegyver volt és lehet, amellyel élni és visszaélni is lehetőség teremtett. Eszköze volt a magyar autonómia Habsburg-házzal szembeni jogi védelmének, de ugyanolyan rugalmasan az ügy ellen is fordíthaták. Ezzel pedig esetenként nem kívánatos, a jogbiztonsággal ellentétes helyzetek is születhettek.

Adaptivitás és fejlődés a mai alkotmányos rendszerben

Mint már említettem, erősen kérdéses lehet, hogy egy kartális alkotmány létezése mellett milyen formában tud fejlődni, kiegészülni egy történeti alkotmány. A helyzet az Alaptörvénnyel annyival természetesen árnyaltabbá vált, hogy – ha nem is közvetlen jogforrásként – a kartális alkotmány előírja a történeti alkotmány alkalmazását. Azonban egy kartális alkotmányon alapuló alkotmányos rendszerben minden jogszabály, döntés, elv a kartális alkotmányra vezethető vissza, másra nem támaszkodhat. Ezen alapvető jellemzőből indul ki a rendszerváltás és az Alaptörvény közötti időszak tekintetében tárgyalt problematika is. Az e periódussal kapcsolatos megállapítások fényében kérdéses, hogy az Alaptörvényből származó alkalmazandóság csupán már létező történeti alkotmányi normák alkalmazását írja elő, avagy megnyitja az utat az aktív továbbfejlődés, kiegészülés előtt is?

Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése előírja azt is, hogy az Alaptörvény rendelkezései céljukkal összhangban értelmezendők. Ennek megfelelően, az előző bekezdésben tárgyalt talány megválaszolására érdemes lehet a történeti alkotmány alkalmazandóságának logikus

¹¹⁴ SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári korban. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 1. sz. 103. o.

célját felderíteni. Az egyik alapvető, a Nemzeti Hitvallásból és nyilatkozatokból is leszűrhető¹¹⁵ cél az alkotmányos kontinuitás biztosítása és szimbolizálása, valamint a történelmi hagyományokhoz való kapcsolódás. A történelmi hagyományokhoz - ideértve az alkotmányos hagyományokat is - való kapcsolódás aktív továbbfejlődés nélkül is lehetséges, elég a múltba tekinteni. Egy történelmi alkotmány azonban – a név ellenére – jóval több múltba-tekintésnél. Kétségtől fontos jellemzője a kipróbált, régi alaptételekhez történő visszanyúlás, azok fenntartása. Kiemelt fogalmi eleme azonban a folyamatos, organikus fejlődés is. Ezen jellemző biztosítja a történelmi alkotmányok adaptivitását, versenyképességét, és azt, hogy a kipróbált alaptételek követése ne váljon az újat és a fejlődést elutasító, az adott alkotmányos norma születését követő generációkat gúzsba kötő maradisággá. E jellemző tekinthető a történelmi alkotmány egyik előnyének is, hiszen elméletileg különösebb eljárás és formalizált folyamatok nélkül valósítható meg az alkotmány aktualizálása, így elkerülve a híres, Thomas Jefferson által kifejtett problémát, miszerint megfelelő időközönkénti aktualizálás nélkül a korábbi generációk uralják a későbbieket.¹¹⁶ A történelmi alkotmány ezen elem nélküli alkalmazása tehát megváltoztathatatlan normák figyelembevételéhez vezethetne, sőt, még az aktuális alkotmányos rendszerrel összhangban nem lévő alkotmányos normák eltávolításának lehetősége is megkérdőjeleződne, hiszen nem lenne lehetőség a történelmi alkotmány változására.

Ahhoz tehát, hogy ne csak hagyományörző, hanem kontinuitást biztosító és adaptív funkciója is legyen a történelmi alkotmány alkalmazásának, tehát valóban történelmi alkotmányt és ne régi alkotmányt alkalmazzunk, lehetőség kell nyíljon az organikus fejlődésre is. Így tehát az Alaptörvény azzal, hogy történelmi alkotmányunk vívmányaira utal, valamilyen formában a továbbfejlődés előtt is megnyitja (vagy legalábbis meg kell nyissa) az utat.

Kérdés, hogy de facto milyen körben lehetséges a továbbfejlődés. Egyes történelmi alkotmányból származó alapelvek eltűnése az alkotmány organikus fejlődése során talán könnyebben elképzelhető, mint újabb történelmi normák keletkezése egy kartális alkotmány által definiált alkotmányos rendszerben. E problematikára a joggyakorlatban még nem született sem válasz, sem utalás.¹¹⁷ Vélhetően azért sem, mert a történelmi alkotmány eszméje (talán egyelőre még) kevésbé itatja át mai alkotmányos kultúránkat, így a „nemzet véérébe” is kevésbé tudnak ilyen jellegű normák „átmenni”. Akárhogy is alakuljon a történelmi alkotmány fejlődésének

¹¹⁵ lásd pl.: CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 213-214. o.

¹¹⁶ Thomas Jefferson levele James Madisonnek, 1789. szeptember 6. – Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-12-02-0248>

¹¹⁷ csak a rendszerváltozás és az Alaptörvény közötti időszak tekintetében, ekkor azonban az Alkotmány nem rendelte alkalmazni a történelmi alkotmányt

jövője, a fentebb taglalt történeti tapasztalatokból kiindulva érdemes óvatosan és megalapozottan bánni az „elasticus elvekkel”¹¹⁸.

HELY AZ ALAPTÖRVÉNY EGYEDI ALKOTMÁNYOS RENDSZERÉBEN

A történeti alkotmány mai létjogosultsága

A kartális alkotmányt létrehozó alkotmányozó hatalom és a történeti alkotmány

Mint láttuk, a magyar történelem során előálltak már olyan átmeneti helyzetek, amikor a történeti alkotmány státusza nem volt egyértelműen meghatározható. Olyan helyzet az Alaptörvényt megelőzően azonban nem állt elő, hogy egy kartális alkotmány rendelte valamilyen formában alkalmazni.

Az már megállapításra került, hogy a történeti alkotmány léte és fejlődése nem múlik azon, hogy a jogalkotó avagy az alkotmányozó hatalom kifejezetten így rendelkezik-e. Ez esetben azonban miért szükséges annak kartális alkotmányban való rögzítése?

Azt is láttuk, hogy egy kartális alkotmánnyal (is) rendelkező rendszerben a történeti alkotmány kifejezett alkotmányozói rendelkezés nélkül alkalmazhatatlan lesz (ez történt 1990 és 2012 között). Ma az Alaptörvény R) cikkének (3) bekezdése kötelezővé teszi a történeti alkotmány jogforrásként való alkalmazását, tehát az Alaptörvényt létrehozó alkotmányozó hatalom akarata teszi e kartális alkotmánnyal rendelkező rendszerben alkalmazandóvá. Ha ezt a kartális alkotmány és annak alkotmányozó hatalma nem tenné, történeti alkotmányunk nem feltétlen szűnne meg létezni, hiszen annak léte soha nem azon múltott, hogy a politikai hatalmi ágak által külön kimondásra került-e normáinak alkotmányos jellege vagy éppen azok formálisan hatályosak voltak-e. Ezzel együtt nem lenne alkalmazható, pláne nem alkalmazandó (más módon felhasználva legfeljebb valamely klasszikus jogértelmezési technika¹¹⁹ keretében, ez azonban tisztán az alkotmányértelmező döntésén, módszerválasztásán alapulna), mivel egy kartális alkotmány alapvetően a teljesség igényével határozza meg egy állam alkotmányos

¹¹⁸ így fogalmazott Kossuth 1870-ben, amikor a kodifikáció és kartális megoldás helyett az ország alkotmányos mozgásterének fenntartása érdekében az organikus fejlődés fenntartása mellett érvelt. CIEGER András: „Királyi demokrácia” Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. *Aetas*, 2009. 3. sz. 79- 80. o.

¹¹⁹ lásd: SAVIGNY, Friedrich Carl von: *System des heutigen Römischen Rechts. Bd. 1.* Berlin, 1840. Veit, 214. o.

kérdéseit, és így, ha az mást nem emel ilyen szintre, az adott állam kizárólagos alpnormájának minősül.

Abban az esetben pedig, ha a kartális alkotmány valamilyen okból nem létezne vagy megszűnne létezni, értelemszerűen a történeti alkotmány lenne kizárólagosan alkalmazandó, amennyiben a jogállam továbbra is fennáll.

A 32/2021. (XII. 20.) AB határozat kimondja, hogy a Magyarország alkotmányos önazonosságának elemei történeti alkotmányunk vívmányai, és ekképp nem változtathatók meg sem nemzetközi szerződéssel, sem pedig az Alaptörvény módosításával. Erre juthatunk az eddig e dolgozatban kifejtettekből is. Fontos azonban megjegyezni a kartális és történeti alkotmány kapcsolatának sajátos fent kifejtett aspektusainak fényében, hogy az Alaptörvény olyan hipotetikus módosítása, amely történeti alkotmányunk vívmányainak alkalmazási kötelezettségét eltávolítaná vagy adott esetben megtiltaná azt – azzal együtt, hogy természetesen a magyar alkotmányos önazonosság vívmányát tartalmában módosítani nem tudná - de facto mégiscsak megingathatóvá tenné e vívmányt is, hiszen nem lenne alkalmazandó, illetve alkalmazható.

Lehetséges vívmány-kijelölési szempontok¹²⁰

A korábbiakban már kijelölésre kerültek azon korszakhatárok, amelyeken belül mozogva történeti alkotmányunk vívmányainak forrásaira bukkanhatunk.

Ezen periódusokból mely normák, elvek tekinthetők tulajdonképpen vívmánynak? Gyakran mondják, hogy a vívmányok kategóriájának ihletője az európai „acquis communautaire”.¹²¹ Az acquis az uniós jogok és kötelezettségek (beleértve a bírósági határozatokat, irányelveket, rendeleteket, szerződéseket stb.) 1958-tól napjainkig felhalmozott gyűjteménye, amelyet az Unió minden új tagjának el kell fogadnia.¹²² Noha a vívmányok kifejezés az acquisból származhat, a kettő között mégis fennáll egy alapvető különbség. Míg az

¹²⁰ ezen alfejezet épít a következő munkámra: RUPNIK János: A never-ending story? – Deciphering the elements of Hungarian constitutional identity. *Constitutional Discourse*, 2024. 04. 30.

<https://constitutionaldiscourse.com/a-never-ending-story-deciphering-the-elements-of-hungarian-constitutional-identity/>

¹²¹ VARGA ZS. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az alaptörvény kógens rendelkezésében. *Iustum Aequum Salutare*, 2016. 4. sz. 87-88. o.

¹²² MILLER, Vaughn: The EU's *acquis communautaire* – House of Commons brief. 2011. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05944/SN05944.pdf>

acquis magában foglalja az összes Uniós szabályt, a vívmány szó tartalmuk alapján szelektál a történeti alkotmány normái között.¹²³

A vívmányok nem lehetnek elfeledett jogszabályok,¹²⁴ hiszen az egyik fő jellemzőjük az, hogy a mai napig elfogadottak alkotmányos rendszerünk sarokköveiként. Vagyis amire az Alaptörvény az R) cikkben és a preambulumban utal, nem archaikus, elavult, hatályát veszített szabályok, hanem régóta fennálló alapelvek összessége. Ezen jellemzőből következik, hogy a vívmányok alapjául szolgáló normákat főszabály szerint nem szóról szóra kell értelmezni, hanem az általuk megalapozott, előremutató, régóta fennálló alkotmányos elvek alapján kell értékelni. Kiváló példája ennek – az organikus fejlődéssel egyetemben – az, hogy Pölner Ödön például az 1920-as évek második felében¹²⁵ hangsúlyozta, hogy a modern személyes szabadság alapját az Aranybulla – szószerinti értelmezésben nemesi adómentességről és egyéb előjogokról rendelkező – 2. cikke adja.¹²⁶ Ezen, szószerinti alkalmazást mellőző módszer azt is jelenti, hogy lehetséges, hogy egy törvény egyes részei vívmányok, míg más részei nem azok.

A vonatkozó szakirodalom szerint egy potenciális vívmány-forrás vizsgálatakor fontosnak tűnik megvizsgálni, hogy e jogi norma valamely előremutató jogelvre közvetlenül mutató természettel bír-e.¹²⁷ Elképzelhető, hogy egy vívmány ma nem tűnik különösebben előremutatónak vagy innovatívnak, ez azonban pontosan abból következik, hogy olyan alapvető alkotmányos elvvé vált, hogy adottnak tekintjük és nem novumnak. Ennek megfelelően a gondolat újszerűségét azon korszak kontextusában kell vizsgálnunk, amelyben először megfogant. Ezt pedig csak akkor lehet megfelelően megtenni, ha a szabályozás megléte mellett a választott megoldás célja és indoklása is rendelkezésre áll.¹²⁸ Ezen elmélet a sarkalatos törvények logikáját követi azzal, hogy egyetlen, időben és formában elkülöníthető innovatív forrást feltételez, amelyből a vívmány származik. Bár a magyar történeti alkotmányban a sarkalatos törvényeknek valóban kiemelt szerepük van, fontos megjegyezni, hogy olyan elemeket is tartalmaz, amelyek első megjelenése és eredete korántsem biztos, hogy könnyen meghatározható (például egyes szokásjogi és jogtudományban kimunkált elvek). Emellett egyes vívmányok a magyar alkotmányosság konzisztens törekvéseiből levont absztrakciók is lehetnek, amely esetben végképp nem lehet egy konkrét megjelenési időpontot társítani az adott

¹²³ CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 213. o.

¹²⁴ HORVÁTH 2022. 104. o.

¹²⁵ SCHWEITZER – SZENTE 2024.

¹²⁶ POLNER 2024.

¹²⁷ RIXER Ádám: *A vívmány-teszt*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó, 82. o.

¹²⁸ RIXER 2017. 82. o.

elvhez. Következésképpen a normák előremutató minőségének szempontja nem minden esetben válik azonos mértékben hasznunkra.

Az, hogy egy adott normát, alapvetően valóban alkalmaztak-e, illetve mennyire alkalmaztak abban a korban, amikor megszületett¹²⁹ és fennállása további periódusaiban, szintén támpontot jelenthet a vívmány jelleg megállapításában. Hiszen aligha nevezhetünk valamit tartós hagyománynak, ha az valójában soha nem volt része a joggyakorlatnak. Egyes vívmányok azonban lehetnek olyan célokból merített absztrakciók is, amelyekre a magyar alkotmányosság következetesen törekedett, de a gyakorlatban az előremutató törvények és elvek ellenére sem mindig valósított meg hibátlanul (mint például a Magyarországon élő nemzetiségek védelme¹³⁰). Ezt figyelembevéve a valós alkalmazás kritériumának túl merev applikálása bizonyos esetekben félrevezethet, hiszen a vívmányok és a történeti alkotmány sajátosságaiból következően nem feltétlen objektív mérőszámok alapján alkothatók kategóriák, azonban figyelembevétele segíthet elkerülni azt, hogy tartalom nélküli deklarációkat is vívmánynak minősítsünk.

Mint már említettem, a történeti alkotmánynak állandóan, de lassan fejlődő természete van. A lassúság abból adódik, hogy a történeti alkotmány normái nem a parlament egyszeri döntése alapján nyerték el alkotmányos státuszukat. A magyar történelem kartális alkotmány nélküli korszakában az Országgyűlésnek nem voltak olyan speciális eljárásai, amelyek egy törvény alkotmányos státuszba emelésére irányultak volna. Ehelyett alkotmányos státuszukat egyrészt tartalmuk, másrészt idősültségük alapján¹³¹ nyerték el. Ennek jelentése – ahogy azt Teleki Pál megfogalmazta – a következő: történeti alkotmányunk olyan alapelvek összessége, „amelyek a nemzet vérébe mentek át, amelyekből ugyan kitörölhet valamit az idő, de egyetlen ember intézkedése, az Országgyűlésnek egyetlen intézkedése, sőt egyetlen nemzedéknek a hangulata sem soha”¹³². Ez különösen igaz a történeti alkotmány vívmányainak esetében, azzal együtt, hogy az írott alkotmány létezése természetesen új struktúrába helyezi e jellemzőket. A történeti alkotmány valamely normája csak akkor tekinthető vívmánynak (amely kategóriát a kartális alkotmány hozott létre hivatalosan), amennyiben az kiállta az idő próbáját.¹³³ Más szóval: a vívmány természete kizárja a szituatív, illetve gyorsan eltűnő eszközöket.¹³⁴

¹²⁹ RIXER 2017. 82-84. o.

¹³⁰ vö.: 22/2016 (XII. 5.) AB határozat

¹³¹ SZABÓ 2015. 103-104. o.

¹³² SZABÓ 2015. 103. o.

¹³³ CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 213. o.

¹³⁴ RIXER 2017. 92-93. o.

Az Alkotmánybíróság a vívmányok kijelölése körében leggyakrabban gyakorlatilag az idősültséget vizsgálja (pl.: 22/2019. (VII. 5.) AB határozat, 32/2019. (XI. 15.) AB határozat, 14/2020. (VII. 6.) AB határozat, 32/2021. (XII. 20.) AB határozat) azáltal, hogy feltérképezi és bemutatja egy-egy vívmánynak minősülő alapelv történetét és helyét a magyar alkotmánytörténetben.

A vívmányok a két alkotmány kapcsolatában

Párhuzamos alkotmány?

A szakirodalomban megjelentek az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdésével kapcsolatban olyan fenntartások, miszerint a történeti alkotmány figyelembe vételének kötelezettsége a történeti alkotmány joganyagának az Alaptörvény rendelkezéseivel párhuzamos alkalmazását írja elő, mintegy párhuzamos, versengő alkotmányként, nem pedig értelmezési eszközként.¹³⁵ Ezen álláspont szerint az „összhangban” kifejezés értelmetlenné teszi a jogértelmezési eszközként történő alkalmazást, helyette párhuzamos, együttes alkalmazást jelent.¹³⁶ Ez azonban felveti a két joganyag közötti kollízió problémáját, amire az alkotmányozó nem határozott meg feloldási útmutatást, nem határozta meg, hogy melyik alkotmánynak van elsőbbsége.¹³⁷

A történeti alkotmány joganyagát azonban nem ugyanúgy kell alkalmazni, mint az Alaptörvény normáit, márcsak azért sem, mert egyikük mai kötelező ereje (ám nem a léte, illetve tartalma) a másiktól származik. Történeti alkotmányunk normái a kartális Alaptörvényünket létrehozó alkotmányozó hatalom akaratából váltak alkalmazhatóvá és kötelezően alkalmazandóvá. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy amennyiben a kartális alkotmány alkotmányozó hatalma nem tenne így, történeti alkotmányunk – azzal együtt, hogy fejlődése nem feltétlen szűnne meg – nem lenne alkalmazható. Tehát ugyan a történeti alkotmány vívmányainak tartalmát a történeti alkotmány adja, azok kötelező erejét az Alaptörvény biztosítja.¹³⁸

¹³⁵ VÖRÖS 2020. 28., 38. o.

¹³⁶ VÖRÖS 2020. 38. o.

¹³⁷ VÖRÖS 2020. 38. o.

¹³⁸ SZMODIS Jenő: Az alkotmányos történelmi vívmányok szerepéről a normakontrollban – Szélgjegyzetek Vörös Imre akadémiai székfoglaló előadásához. *Jogelméleti Szemle*. 2016. 4. sz. 179. o.

Nem ugyanúgy kell alkalmazni e két alkotmány normáit azért sem, mert az Alaptörvény nem a történeti alkotmány normáinak közvetlen alkalmazásáról rendelkezik, hanem a történeti alkotmány vívmányainak azoktól függetlenül meglévő alaptörvényi rendelkezések megfelelő értelmezése útján történő érvényre juttatásáról.¹³⁹

Látható tehát, hogy nem két versengő, párhuzamos joganyagról beszélünk, hiszen a történeti alkotmány normája csak az Alaptörvény normáján keresztül érvényesülhet, az Alaptörvény érintett normáját pedig a történeti alkotmány kijelölt normájának megfelelően, tehát azzal nem ellentétesen kell értelmezni.¹⁴⁰ A cél az, hogy egyszerre érvényesüljön mindkettő¹⁴¹, pontosabban az alaptörvényi norma értelmezései közül (hiszen egy normaszöveget jellemzően nem csupán egyféleképpen lehet értelmezni¹⁴²) azon verzió, amely a történeti alkotmányunk vívmányainak megfelel. Az R) cikk (3) bekezdése által létrehozott rendszerben tehát nem az a bináris helyzet áll fenn, hogy egy alaptörvényi rendelkezés egy vívmánnyal vagy összhangban van, vagy nem, hanem egy alaptörvényi rendelkezés több értelmezési lehetősége közül az alkalmazandó, amelyik összhangban áll a releváns vívmánnyal¹⁴³. Így - mivel az egyik norma csak a másikon keresztül érvényesül, egyszerre a másikkal, versengés nélkül, értelmezés keretében – a kollízió kizárt¹⁴⁴.

Mindezek alapján arra juthatunk, hogy a történeti alkotmány és az Alaptörvény abban az értelemben nevezhetők párhuzamos alkotmánynak, hogy mindkettő alkotmány, és a történeti alkotmány az Alaptörvény mellett is fennáll és fejlődik. Mindazonáltal történeti alkotmányunk nem olyan jellegű, közvetlenül alkalmazandó alkotmányként viselkedik, mint kartális alkotmányunk, tehát e két alkotmány nem párhuzamosan alkalmazandó joganyagot jelent, ilyen értelemben tehát nem párhuzamos alkotmányok.

***Örökkévalósági klauzula?*¹⁴⁵**

Magyarország Alaptörvénye – több más európai alkotmánnyal (például német, svájci, norvég¹⁴⁶) ellentétben – nem tartalmaz örökkévalósági klauzulákat. Kérdés azonban, hogy

¹³⁹ SZMODIS 2016. 179. o.

¹⁴⁰ SZMODIS 2016. 179. o.

¹⁴¹ SZMODIS 2016. 179. o.

¹⁴² SZMODIS 2016. 179-180. o.

¹⁴³ SZMODIS 2016. 181. o.

¹⁴⁴ SZMODIS 2016. 179-180. o.

¹⁴⁵ ezen alfejezet is épít a következő munkámra: RUPNIK 2024.

¹⁴⁶ BRAGYOVA András – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Vannak-e megváltoztathatatlan normák az Alaptörvényben? *Állam- és Jogtudomány*, 2016. 3. sz. 38. o.

történeti alkotmányunk vívmányai nem tölthetik-e be ezen szerepet alkotmányos rendszerünkben.¹⁴⁷

A vívmányok örökkévalósági klauzula jellegét támaszthatja alá az, hogy azok léte az Alaptörvény szövegéhez nem kötött¹⁴⁸, így a kartális alkotmány módosítása főszabály szerint nem változtat tartalmukon, fennállásukon. Egyes nézetek szerint az örökkévalósági klauzulák és a történeti alkotmány vívmányai hasonló feladattal is rendelkeznek.¹⁴⁹ Az örökkévalósági klauzulák rendszerint az alkotmány alapvető értékeit és sajátosságait rögzítő rendelkezéseit védik¹⁵⁰. A vívmányok olyan alkotmányos elveket tartalmaznak, amik kiállták az idők próbáját¹⁵¹, amik a magyar alkotmányos rendszer, alkotmányos kultúra sarokpontjaivá váltak. Valóban hasonlóság tehát az, hogy mindkét jogintézmény az alkotmányos rendszer kiemelten fontos elemeit rögzíti.

Az örökkévalósági klauzulák funkciója kifejezetten arra irányul, hogy egyes kiemelten fontos elemek a fennálló alkotmányos rendszerben ne legyenek megváltoztathatók.¹⁵² Egyes alkotmányos rendelkezéseket tehát az örökkévalósági klauzulák teljesen statikussá tesznek. Ezzel szemben – mint láttuk - a történeti alkotmány normái nem statikusak, azok adott esetben az alkotmányos rendszer egészének leváltása nélkül is kiegészülhetnek (és ezzel a régi elemek – ha tartalmuk nem is változik meg visszamenőlegesen - effektíve lecserélődhetnek) új, a korábbi jogfelfogással szakító, korszakalkotó jellegű sarkalatos törvényekkel, illetve alkotmányos elvekkel. A történeti alkotmány normái annyiban „örökkévalók”, hogy egyetlen jogalkotói döntéssel nem feltétlen változtathatók meg, ahhoz az alkotmányos kultúra befogadása is szükséges, így jellemzően sokkal lassabban változnak, mint a jogforrások általában (ez alól is vannak azonban kivételek). Különbség fedezhető fel tehát e két jogintézmény statikusságában.

Az explicit örökkévalósági klauzulák immanens sajátossága¹⁵³, hogy alkotmánymódosítás esetén nem hozhatók azokkal ellentétes rendelkezések, és így az alkotmánymódosítás tartalmának azokkal való (akár alkotmánybírói) összevetése szükségszerű.¹⁵⁴ Az Alaptörvény ezzel szemben 24. cikkének (5) bekezdésében kimondja, hogy

¹⁴⁷ vö.: ZÉTÉNYI 2023. 63-87. o., SZAKÁLY 2015. 25. és 37. o.

¹⁴⁸ SZAKÁLY 2015. 25. o.

¹⁴⁹ SZAKÁLY 2015. 37. o.

¹⁵⁰ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 21. o.

¹⁵¹ HORVÁTH 2022. 103. o.

¹⁵² BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 232. o.

¹⁵³ ZSUGYÓ Virág: „Örökkévalósági klauzula” működésben – a német alkotmánybírói gyakorlat. *Közjogi Szemle*, 2019. 1. sz. 69. o.

¹⁵⁴ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 34. o.

„[a]z Alkotmánybíróság az Alaptörvényt és az Alaptörvény módosítását csak a megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények tekintetében vizsgálhatja felül”, tartalmi szempontból, illetve bármely más anyagi alkotmányos szabállyal összevetve tehát nem. Ilyen formában az Alaptörvény rendszerében az örökökévalósági klauzula szerepét kikényszeríthető módon semmilyen alkotmányos rendelkezés nem láthatja el.

Ettől függetlenül azonosíthatók azonban az Alaptörvény egészéből, szellemiségéből és struktúrájából következő olyan értékek és sajátosságok amelyek tartalmi értelemben akkor is keretet szabnak az alkotmány további rendelkezései számára, ha az alkotmányszöveg nem zárja ki formális módosításukat.¹⁵⁵ Ezeket nevezzük implicit örökökévalósági klauzuláknak.¹⁵⁶ Jellegadó tulajdonságaiból következően könnyen arra juthatunk, hogy az implicit örökökévalósági klauzulát csak az alkotmányozó hatalom jogosult megváltoztatni, új alkotmány elfogadásával, hiszen annak megváltoztatásával az alkotmány alapja, alapvető struktúrája, alapelvei változnának meg, így módosítása a fennálló alkotmányos rendszerben nem lehetséges.¹⁵⁷ Fontos azonban kiemelni, hogy az implicit örökökévalósági klauzula tiszteletben tartásának jogi eszközökkel történő kikényszerítése szintén lehetetlen.

Ezzel együtt, mivel az alkotmányos rendszert átható kiemelt elveket, sarokpontokat rögzítenek, az implicit örökökévalósági klauzula kategóriájába beletartozhatnának történeti alkotmányunk vívmányai, amennyiben az alkotmányozó hatalom azokat az Alaptörvénybe tételes jogként „beemelte” volna. Azonban nem ez történt, a történeti alkotmány vívmányaira való utalás az R) cikk értelmezési szabályaiban jelenik meg.¹⁵⁸

Összességében tehát, annak ellenére, hogy egyes pontokon a két jogintézmény fogalmában hasonlóságok fedezhetők fel, történeti alkotmányunk vívmányai nem tekinthetők örökökévalósági klauzulának.

Értelmezési eszköz?

Az eddigiekből láthatjuk, hogy történeti alkotmányunk vívmányai nem versengő, párhuzamos alkotmányként, nem az Alaptörvénybe beemelt tételes jogként és nem örökökévalósági klauzulaként, hanem értelmezési előírásként viselkednek az Alaptörvény

¹⁵⁵ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 21-22. o.

¹⁵⁶ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 22. o.

¹⁵⁷ BODNÁR - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 2018. 22. o.

¹⁵⁸ SZMODIS 2016. 178. o., Az Alaptörvény és a történeti alkotmány – CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 214. o.

rendszerében. Azonban még ezen megállapítás megtétele után is maradnak fontos megválaszolatlan kérdések.

Az Alaptörvény ezen értelmezési előírással milyen értelmezési módszert tesz kötelezővé? Értelmezési módszer-e egyáltalán?

Minden fajta hagyományos jog-, illetve alkotmányértelmezési módszertől különbözik ezen előírás abból a szempontból, hogy alkalmazása nem a jogértelmező belátásán, szabad módszerválasztásán alapul, hanem maga az értelmezett alkotmány írja elő kötelező jelleggel. Ez azonban – mint azt az alaptörvényi rendelkezés indokolása is kimondja – nem zárja ki a jogértelmezés egyéb kialakult formáit.

Mivel az R) cikk (3) bekezdése jogértelmezési előírásokat ad, a klasszikus jogértelmezési módszerek közül – talán az elnevezésbeli hasonlóság miatt – a szakirodalomban sokszor a történeti értelmezési módszerrel rokonítják a történeti alkotmány vívmányaival összhangban történő értelmezést.¹⁵⁹ Ezen értelmezési módszer azonban az adott jogforrás keletkezésekor fennálló állapot, körülmények, és az új jogforrás azokra való hatásának vizsgálatára irányul.¹⁶⁰ Ennek megfelelően, az Alaptörvény történeti módszerrel történő értelmezése során a vizsgálat csak a 2011. évi alkotmányozás körülményeire, hatásaira terjedhet ki.¹⁶¹ A történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban történő értelmezés tehát nem azonos a történeti értelmezési módszerrel.¹⁶²

A klasszikus jogértelmezési módszerek közül közelebb áll a rendszertani értelmezéshez.¹⁶³ Ebben az esetben ugyanis egy normaszöveg értelmezését olyan tényező befolyásolja, ami maga is a normarendszeren belül helyezkedik el.¹⁶⁴ Nem azonosítható azonban teljesen a rendszertani értelmezéssel, mivel az alapvetően az adott jogforrás teljes jogrendszerhez való viszonyát vizsgálja,¹⁶⁵ az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése viszont csak többletkritériumoknak megfelelő, külön kijelölt normákkal való összhangot ír elő.

Nem feltétlen a klasszikus jogértelmezési módszerek valamelyikével kell tehát azonosítani a szóban forgó alaptörvényi értelmezési követelményt. Az Alaptörvény által előírt vívmány-konform értelmezés egy sajátos értelmezési folyamatot takar, aminek során egy alaptörvényi rendelkezés értelmezésekor olyan értelmezést kell választani, amely a történeti

¹⁵⁹ VÖRÖS 2020. 26. o.

¹⁶⁰ SAVIGNY 1840. 214. o.

¹⁶¹ vö.: VÖRÖS 2020. 27. o.

¹⁶² VÖRÖS 2020. 26-27. o., SZMODIS 2016. 178. o.

¹⁶³ SZMODIS 2016. 178. o.

¹⁶⁴ SZMODIS 2016. 178. o.

¹⁶⁵ SAVIGNY 1840. 214. o.

alkotmány egy többletkritériumok alapján kijelölt releváns vívmányának (amennyiben van ilyen) megfelel, az értelmezést az adott vívmány segédletével kell elvégezni.

Van tehát egy tételes joganyag, a történeti alkotmány, ellenben annak nem minden rendelkezését kell alkalmazni, azok között a vívmány szó szelektál¹⁶⁶. Ezen felül, a vívmányok szövegét sem szó szerint¹⁶⁷ és közvetlenül kell az adott ügyben alkalmazni, hanem az abban fellelhető kiemelkedő alkotmányos elvet az Alaptörvény egy tételes rendelkezésén keresztül.

Mik a határai ezen értelmezési jogforrási státusznak? Egyes nézetek szerint arra is kiterjed, hogy az Alkotmánybíróságnak olyan jogszabályokat is meg kell semmisítenie, amelyek az Alaptörvény konkrét rendelkezésével ugyan nem ellentétesek, de azon alaptörvényi rendelkezésnek, amin alapulnak, nincs olyan értelmezési lehetősége, ami összhangban lenne történeti alkotmányunk vívmányaival.¹⁶⁸ Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése arra kötelezi az alkotmányértelmezőt, hogy az Alaptörvény rendelkezéseit történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban értelmezze, azt ellenben nem írja elő, hogy az egyes alaptörvényi rendelkezések vívmányokkal való összhangját vizsgálja. Ez – mint azt fentebb kifejtettem – az Alaptörvény rendszerében kifejezetten tiltott is. Ebben az esetben pedig ez a tiltott helyzet állna elő, a megsemmisítés pedig nem azon alapulna, hogy az Alaptörvény egy tiltott értelmezését vették alapul a jogszabály megalkotásánál, hanem az adott alaptörvényi rendelkezés értelmezéssel át nem hidalható lényegi tartalmán. Így viszont nem értelmezési kérdéssel állunk szemben, következésképpen a vívmány-konformitás problematikája szóba sem jöhet, hiszen – mint azt láthattuk – a történeti alkotmány és annak releváns vívmánya nem áll a kartális alkotmány fölött és nem is vele versengve alkalmazandó, hanem, ahogy azt Szájer József is mondta: „jogértelmezési segédelv, nem helyettesíti a tételes szabályokat, hanem azok értelmezését segíti a történeti alkotmány fényében”¹⁶⁹.

Problémás az értelmezési szerep ilyen jellegű kiterjesztése továbbá azért is, mert egy hatályos alaptörvényi rendelkezésen alapuló jogszabály megsemmisítése – amennyiben az Alkotmánybíróságnak nincs hatásköre alkotmányos rendelkezés megsemmisítésére - kizárólag az adott alaptörvényi rendelkezés mellőzésével lehetséges, ez pedig mind a magyar, mind az európai kontinentális jogrendszerektől általában idegen, illetve jogszerűen nem is lehetséges.

¹⁶⁶ Az Alaptörvény és a történeti alkotmány – CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 213. o., 33/2012. (VII. 17.) AB határozat

¹⁶⁷ SZALMA 2017. 27. o.

¹⁶⁸ SZMODIS 2016. 182-183. o.

¹⁶⁹ Az Alaptörvény és a történeti alkotmány – CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 214. o.,

Megjegyzendő, hogy amennyiben az Alaptörvény egy rendelkezésének valamennyi lehetséges értelmezése valóban teljes mértékben ellentétes lenne egy vívmánnyal, az azt jelentené, hogy a magyar alkotmányos kultúra és identitás egy sarokpontjával ellenkezne, ami minden bizonnyal széleskörű társadalmi ellenállást váltana ki, és a probléma inkább ilyen téren találna megoldásra.

Az Alkotmánybíróság alkalmazásában

Az alkotmánybírósági gyakorlat is arra mutat, hogy a történeti alkotmány vívmányai valóban értelmezést segítő eszközök.¹⁷⁰ Az Alkotmánybíróság az egyes ügyekben először – amennyiben az releváns – beazonosítja és kijelöli a vonatkozó vívmányt, majd e kijelölt források segítségével értelmezi az Alaptörvényt.¹⁷¹

Az alkotmánybíróság 2024-ig több, mint 30 vívmányt jelölt ki, és azokat számos döntésében alkalmazta. Fellelhetők ezek között konkrét jogszabályok, jogszabályhalmazok, jogelvek és egyéb alkotmányos követelmények is.¹⁷² A gyakorlatot szisztematikusan feldolgozó szakirodalom alapján ezen vívmányok legtöbbször az érvelés kiegészítésére szolgálnak.¹⁷³ Az alkotmánybíróság tehát aktívan, bevetten alkalmazza az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése által előírt értelmezési elvet, habár nincs konszenzus a vívmányok kijelölésének, alkalmazásának, valamint szerepének módjában.¹⁷⁴

¹⁷⁰ pl.: 33/2012. (VII. 17.) AB határozat, 21/2013. (VII. 19.) AB határozat, 29/2014. (IX. 30.) AB határozat, 3100/2015. (V. 26.) AB határozat, 12/2017. (VI. 19.) AB határozat, 14/2020. (VII. 6.) AB határozat, 32/2021. (XII. 20.) AB határozat

¹⁷¹ GERA Anna: Híd a múltból a jövőbe: Milyen szerepet játszanak történeti alkotmányunk vívmányai a mai alkotmányértelmezésben? - I. rész. *Joghistoria*, 2020. 2. sz. 9-10. o.

¹⁷² GERA 2020. 10-13. o.

¹⁷³ GERA Anna: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény speciális alkotmányos rendszerében. *MTA Law Working Papers*, 2021. 6. sz., 21. o. [https://jog.tk.hu/mtalwp/torteneti-alkotmanyunk-vivmanyai-az-
alaptorveny-specialis-alkotmanyos-rendszerben](https://jog.tk.hu/mtalwp/torteneti-alkotmanyunk-vivmanyai-az-alaptorveny-specialis-alkotmanyos-rendszerben)

¹⁷⁴ GERA 2021. 25. o.

Összegzés

A történeti alkotmány de facto felfüggesztése és elméleti feléléde után ma „pusztán” értelmezési eszköz. Ám ha történeti helyett nem régi alkotmányt akarunk alkalmazni, nem tekinthetjük egy adott múltbéli ponton befejezettnek, még akkor sem, ha egyes periódusokban in praxi nem tudott fejlődni. Nem szűnt meg a köztársasági 1946. évi I. törvénnyel sem, sőt ezen törvény egyes részei vívmányainak is tekinthetők, összhangban a Szent Korona-tan alaptételével. Az óvatosság azonban megalapozott, hiszen a történeti alkotmányt teljes meggyőződéssel használták az ország érdekével egyező és azzal ellentétes célokra is. A kizárólagosságtól indulva megélt több paradigmaváltást, vitatott értékelésű átmeneti helyzeteket, de facto felfüggesztést, elfeledést és a történetében a maga nemében előzmény nélküli, teljesen még mindig ki nem bontott szerepben történő felélesztési kísérletet. Ha végigtekintünk e történet kiemelt elemein és az ezeket átvészelő alapelveken, mint Molière polgára, egy szép napon ráébredhetünk, hogy történeti alkotmányunk műfaja líra.

IRODALOMJEGYZÉK

Könyvek

BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányos tanok I.* Budapest, 2018. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó

CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya.* Budapest, 1943. Renaissance Könyvkiadó

DICEY, Albert Venn: *The law of the Constitution.* Oxford, 2013. Oxford University Press

EGYED István: *A mi alkotmányunk.* Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság

FERDINANDY Gejza: *Magyarország közbjoga (alkotmányjog).* Budapest, 1902. Politzer Zsigmond

FÖLDI András - KELEMEN Miklós - KISTELEKI Károly - MÁRKUS Eszter - RIGÓ Balázs - SIKLÓSI Iván: *Összehasonlító jogtörténet.* Budapest, 2022. ELTE Eötvös Kiadó

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Az alkotmánybíráskodás alakulása Magyarországon 2010 után.* Budapest, 2022. Akadémiai Kiadó

HÖRCHER Ferenc – LORMAN, Thomas - PÓCZA Kálmán (szerk.): *A magyar történeti alkotmány: Korszakok és kihívások.* Budapest, 2023. Ludovika Egyetemi Kiadó

KELSEN, Hans: *Tiszta jogtan.* Ford. BIBÓ István. Budapest, 1988. Bibó István Szakkollégium

KMETY Károly: *A magyar közbjog tankönyve.* Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia,

LAMM Vanda (szerk.): *Jogi lexikon.* Budapest, 2009. Complex Kiadó

MOLNÁR Kálmán: *Magyar közbjog.* Budapest, 1926. Danubia

NAGY Ernő: *Magyarország közbjoga (Államjog).* Budapest, 1907. Athenaeum

PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó

RÉCSI Emil: *Magyarország közbjoga, amint 1848-ig s 1848-ban fennállott.* Buda-Pest, 1861. Pfeifer Ferdinánd

RIXER Ádám: *A vívmány-teszt.* Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó

SAVIGNY, Friedrich Carl von: *System des heutigen Römischen Rechts. Bd. I.* Berlin, 1840. Veit

SCHWEITZER Gábor–SZENTE Zoltán (szerk.): „A történeti alkotmány (...) jogtörténetbe váltott át”. Budapest, 2024. Akadémiai

Kiadó https://mersz.hu/dokumentum/m1185tajva_115/#m1185tajva_113_p11

STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közbjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó

TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

VÖRÖS Imre: *A történeti alkotmány az alkotmánybíróság gyakorlatában*. Budapest, 2020. Magyar Tudományos Akadémia

ZÉTÉNYI Zsolt: *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, 2010. Magyarországért Kulturális Egyesület

Tanulmányok, cikkek, egyéb dokumentumok

BALOGH Elemér: Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In RÉVÉSZ Béla (szerk.): *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Szeged, 2014. Pólay Elemér Alapítvány

BRAGYOVA András – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Vannak-e megváltoztathatatlan normák az Alaptörvényben? *Állam- és Jogtudomány*, 2016. 3. sz. 35-63. o.

CIEGER András: „Királyi demokrácia” Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. *Aetas*, 2009. 3. sz. 55-82. o.

CSEKEY István: Magyar Alkotmányjog (részletek). (1951) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

CSEKEY István: A Magyar Köztársaság Alkotmánya (részletek). (1947) In SCHWEITZER–SZENTE 2024.

Az Alaptörvény és a történeti alkotmány – CSEVÁR Nóra beszélget SZÁJER Józseffel. *Jogelméleti Szemle*, 2012. 4. sz. 213-214. o.

CSIZMADIA Andor: Magyar Alkotmányjog (részletek). (1947) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

EGYED István: Magyarország történeti alkotmánya. (1943) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

JACOBSON, Gary J.: Az alkotmányos identitás változásai. *Fundamentum*, 2013. 1. sz. 5-16. o.

SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári korban. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 1. sz. 99-105. o.

FEKETE Balázs: Az alkotmányos hagyományok kontinuitása és megszakadása a II. világháború után. In HÖRCHER - LORMAN – PÓCZA 2023.

GERA Anna: Híd a múltból a jövőbe: Milyen szerepet játszanak történeti alkotmányunk vívmányai a mai alkotmányértelmezésben? - I. rész. *Joghistoria*, 2020. 2. sz. 9-13. o.

GERA Anna: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény speciális alkotmányos rendszerében. *MTA Law Working Papers*, 2021. 6. sz. <https://jog.tk.hu/mtalwp/torteneti-alkotmanyunk-vivmanyai-az-alaptorveny-specialis-alkotmanyos-rendszereben>

- HORVÁTH Attila: "A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma": Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikiáltása. *Acta Humana*, 2017. 1. sz. 7-20. o.
- HORVÁTH Attila: Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga, mint történeti alkotmányunk vívmánya. In MEZEY Barna (szerk.): *Az aranybulla a jogtörténetében*. Budapest, 2022. Mádl Ferenc Intézet
- HORVÁTH Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. In PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó
- HÖRCHER Ferenc: A történeti alkotmány reformja vagy eltörlése? In HÖRCHER - LORMAN - PÓCZA 2023.
- KUKORELLI István: Az 1946. évi I. törvény közjogtörténeti jelentősége és az alkotmányos jogfolytonosság. *Acta Humana*, 2017. 5. sz. 21-26. o.
- M. BALÁZS Ágnes: A köztársaság ellenzéke: Slachta Margit érvelése a Nemzetgyűlésben az 1946. évi I. törvények kapcsán. *Acta Humana*, 2017. 5. sz. 39-50. o.
- MILLER, Vaughn: The EU's *acquis communautaire* – House of Commons brief. 2011. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05944/SN05944.pdf>
- MOLNÁR Kálmán: Magyar alkotmányjog (részletek). (1947) In SCHWEITZER – SZENTE 2024.
- NACSA Mónika: Az alaptörvényekről a történeti alkotmány időszakában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012. 3. sz. 41-48. o.
- NAGY Ernő: Alkotmány I. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon, I. kötet*. Budapest, 1898. Pytheas
- PÉTER László: Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790-1990. *Holmi*, 1991. 11. sz. 1519-1531. o.
- PÉTER László: The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary. *The Slavonic and East European Review*, 1992. 1. sz. 77-110. o
- PÉTER László: The Dualist Character of the 1867 Hungarian Settlement. In LOJKÓ Miklós (szerk.): *Hungary's Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*. Leiden-Boston, 2012. Brill
- SZALMA József: A történeti alkotmány és a sarkalatos törvények. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017. 2. sz. 25-38. o.
- POLNER Ödön: Magyarország jelenlegi alkotmánya (részletek). In SCHWEITZER – SZENTE 2024.

- RIXER Ádám: A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai. *Jogelméleti Szemle*, 2011. 3. sz. <https://jesz.qjk.elte.hu/rixer47.html>
- RUPNIK János: A never-ending story? – Deciphering the elements of Hungarian constitutional identity. *Constitutional Discourse*, 2024. 04. 30. <https://constitutionaldiscourse.com/a-never-ending-story-deciphering-the-elements-of-hungarian-constitutional-identity/>
- SCHWEITZER Gábor: A "magyar királyi köztársaságtól" a magyar köztársaságig: Az 1946. évi I. törvénycikk visszhangja a korabeli közjogi irodalomban. *Acta Humana*, 2017. 1. sz. 27-38. o.
- SZAKÁLY Zsuzsa: A történeti alkotmány és az alkotmányos identitás az Alaptörvény tükrében. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2015. 3. sz. 24-38. o.
- SZMODIS Jenő: Az alkotmányos történelmi vívmányok szerepéről a normakontrollban – Széljegyzetek Vörös Imre akadémiai székfoglaló előadásához. *Jogelméleti Szemle*, 2016. 4. sz. 176-183. o.
- Thomas Jefferson levele James Madisonnek, 1789. szeptember 6. – Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-12-02-0248>
- VARGA ZS. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az alaptörvény kógens rendelkezésében. *Iustum Aequum Salutare*, 2016. 4. sz. 83-89. o.
- ZÉTÉNYI Zsolt: A magyar örökkévalósági klauzula: az állami és nemzeti függetlenség. *Hitel Folyóirat*, 2023. 3. sz. 61-88. o.
- ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése. *Magyar Szemle*, 2002. 3-4. sz. 28-50. o.
- ZSUGYÓ Virág: „Örökkévalósági klauzula” működésben – a német alkotmánybíróság gyakorlata. *Közjogi Szemle*, 2019. 1. sz. 69-73. o.